

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра практичної психології

**КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Для спеціальності 053. Практична психологія

**Автор: кандидат психологічних наук,
доцент Стуліка Олена Борисівна**

Затверджено на засіданні кафедри протокол № ____ від « ____ » _____ 2016р.

Структура КНМЗНД для інтегрованих дисциплін:

- Титульний аркуш КНМЗНД;
- Зміст КНМЗНД;
- Навчальна програма дисципліни;
- Робоча програма навчальної дисципліни;
- Навчальний контент;
- Дидактичне забезпечення самостійної роботи;
- Засоби діагностики навчальних досягнень студентів;
- Перелік навчально-методичних посібників, технічних засобів навчання тощо;

Міністерство освіти і науки України

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

ПРОГРАМА

навчальної дисципліни підготовки магістрів спеціальності

053.Практична психологія

напрямок підготовки 0301 соціально-політичні науки

(шифр за освітньою програмою _____)

2016 рік

РОЗРОБЛЕНО ТА ВНЕСЕНО:

МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ:

кандидат психологічних наук, доцент Стуліка О.Б.

Обговорено та рекомендовано до затвердження Вченою радою факультету

“ _____ ” _____ 2016 року, протокол № _____

ВСТУП

Програма вивчення навчальної дисципліни “Етнопсихологія” складена відповідно до освітньої програми підготовки магістрів 1 року навчання спеціальності 053. «Практична психологія» напряму підготовки 0301 соціально-політичні науки

Предметом вивчення навчальної дисципліни є формування етнопсихологічної культури майбутніх спеціалістів.

Міждисциплінарні зв'язки:

Дисципліна має зв'язок з культурологією, філософією, соціологією, загальною психологією, соціальною психологією, тощо

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

Змістовий модуль I. Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань.

Тема 1. Предмет і міждисциплінарні зв'язки етнопсихології

Тема 2. Методологія та методи етнопсихологічного дослідження

Тема 3. Історія розвитку етнопсихології

Змістовий модуль II. Порівняно-культурний підхід до побудови загальнопсихологічного знання та основні проблеми сучасної етнопсихології

Тема 4. Основні напрямки етнопсихологічних досліджень

Тема 5. Етнопсихологічні проблеми дослідження особистості

Тема 6. Етнокультурна варіативність соціалізації

Тема 7. Етнічна самосвідомість та ідентичність особистості

Змістовий модуль III. Психологія міжетнічних стосунків

Тема 8. Універсальні і культурно-специфічні аспекти спілкування

Тема 9. Етнічні стереотипи, їх структура та зміст. Причини стереотипізації

Тема 10. Етнічні конфлікти, їх сутність, об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. **Метою** викладання навчальної дисципліни „Етнопсихологія” є передача та розширення знань майбутніх психологів з питань національно-психологічних властивостей людини, що уособлює етнічну культуру, спосіб життя, вдачу (ментальність).

1.2. Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Етнопсихологія» є

- ✓ озброїти майбутніх психологів знаннями з питань етнічної психології;
- ✓ розширити світоглядні позиції майбутніх фахівців при визначенні структурної єдності і практичної спрямованості знань та вмінь студентів;
- ✓ формувати психологічну готовність молоді до творчої життєдіяльності в кроскультурному просторі;
- ✓ сприяти розвитку сенсорно-перцептивної, інтелектуальної, емоційно-вольової сфер діяльності майбутніх фахівців щодо формування стійкої життєвої позиції в суспільстві.

1.3. Згідно з вимогами освітньої програми студенти повинні:

знати:

- ✓ особливості становлення та розвитку етнопсихології;
- ✓ конкретні психологічні теорії та факти етнопсихології;
- ✓ фундаментальні закони, принципи, основні ідеї етнопсихології в контексті історії та логіки розвитку сучасної психологічної думки;
- ✓ психологічні особливості різних етнічних спільнот на основі найновіших психологічних досліджень;
- ✓ можливості застосування теоретичних ідей етнопсихології у психологічній практиці;
- ✓ предмет і завдання етнопсихології;
- ✓ методи дослідження у етнопсихології;

- ✓ основні поняття етнопсихології; основні статичні та динамічні характеристики етносу
- ✓ види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку;
- ✓ шляхи поведінки в етнічному конфлікті;
- ✓ шляхи подолання етнічних конфліктів;
- ✓ етнопсихологічні особливості ділового спілкування

ВМІТИ:

- ✓ вільно оперувати понятійно-категоріальним апаратом етнопсихології;
- ✓ характеризувати етапи становлення етнічної ідентичності особистості; аналізувати її умови та закономірності розвитку;
- ✓ аналізувати психологічні ситуації, внутрішні етнопсихічні явища особистості;
- ✓ визначати шляхи корекції деяких етнопсихологічних проблем;
- ✓ використовувати отримані знання в майбутньому на практиці, при написанні наукових робіт.
- ✓ застосовувати різні методи дослідження в етнопсихології;
- ✓ використовувати різноманітні методики для дослідження психологічних особливостей етносу;
- ✓ надавати консультації щодо застосовування певних стратегій поведінки для подолання етнічного конфлікту;
- ✓ консультивати щодо особливостей ділового спілкування із зарубіжними партнерами;
- ✓ інтегрувати набуті знання з метою кращого розуміння особистості, застосовуючи їх для пояснення і прогнозування особистісного розвитку в кроскультурному просторі.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 години / 3 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовний модуль 1. *Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань.*

Предмет, основні поняття та категорії. Теоретичні та практичні цілі і завдання етнічної психології. Етнічний парадокс. «Вибух етнічності». Причини зростання етнічної напруженості (загальномірові тенденції, специфіка пострадянського простору).

Етнос і культура як психологічні поняття. Функції етносу як психологічної спільності.

Основні дослідницькі підходи та напрямки етнопсихологічних досліджень. Етап становлення: різні підходи до визначення предмета та методів етнічної психології. Emic і etic дослідницькі підходи. Основні теоретичні орієнтації етнопсихологічних теорій (релятивізм, абсолютизм, універсалізм).

Історія виникнення і становлення етнопсихології. Етнопсихологічні ідеї в європейській науці. Зародження етнопсихології в історії і філософії. Вивчення психології народів у Німеччині і Росії. В. Вундт: психологія народів, як перша форма соціально-психологічного знання. Г. Г. Шпет про предмет етнічної психології

Змістовий модуль II. Порівняно-культурний підхід до побудови загальнопсихологічного знання та основні проблеми сучасної етнопсихології

Актуальні проблеми етнічної психології. Основні статичні характеристики етносу. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації. Психологічна сутність і зміст національного характеру. Національна свідомість. Етнічна самосвідомість.

Основні динамічні характеристики етносу. Проблема етносу та нації в етнопсихології. Психологічна характеристика етносу. Умови походження та модифікації етносу: антропологічні, лінгвістичні, культурні. Поняття маргінальності в етнопсихології. Причини маргіналізації.

Соціально-психологічна сутність поняття “нація”. Основні етнічні та культурологічні ознаки нації. Поняття про національну ідентифікацію.

Сучасні процеси національного та державного будівництва. Етнопсихологія українців.

Змістовий модуль III. Психологія міжетнічних стосунків

Проблема етнічної установки в етнопсихології.

Етнічні стереотипи, їх структура та зміст. Причини стереотипізації.

Етнічні конфлікти, їх сутність, об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення.

Види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку. Історичні приклади конфліктів між етносами. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті. Шляхи подолання етнічних конфліктів.

Етнічні традиції у діловому спілкуванні.

3. Рекомендована література

Основна

1. Андреева Г. М. Социальная психология. — М.: МГУ, 1988.
2. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу. На матеріалах святково-обрядової культури українців. - К., 2000. - 191 с.
3. Бороноев А. О., Павленко В. Н. Этническая психология. — СПб., 1994
4. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. — М.: Наука, 1984.
5. Воропаева Т. Этническая психология в структуре украиноведения. Учебно-методический комплекс. - К., 2009. - 25 с.
6. Гнатенко П. И., Кострюкова Л. О. Национальная психология: анализ проблем и противоречий. — К., 1990.
7. Гнатенко П. И., Павленко В. Н. Этнические установки и этнические стереотипы. — Днепропетровск, 1995.
8. Гнатенко П. І. Український національний характер. — К., 1994.
9. Гримич М. В. Типологія етнічних процесів (комунікативна методика) // ЕІНС. - Вип. 1. - К., 1999. - С. 15-19;
10. Гримич М. В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. - К., 2000. - 376 с.

11. Гримич М. Два виміри національного характеру // Наука і суспільство. — 1991. — № 8. — С. 27–38.
12. Гумилев Л. Н. Этносфера: История людей и история природы. - М.:Экопрос, 1993.- С. 39-56, 285-298.
13. Етнічна психологія: Навч.-метод. посіб. / За ред. В. Д. Хрущ. — Івано-Франківськ, 1994.
14. Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, генеза // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доп. та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — К.; Луцьк, 1994. — С. 7-20.
15. Кожанов А. А. Методика исследования национального самосознания. — М., 1978.
16. Коляденко Н. В. Етнопсихологія: Опорний конспект лекцій. — К.: ІПК ДСЗУ, 2006. — 96с.
17. Кон И. С. К проблеме национального характера // История психологии. — М.: Наука, 1971. — С. 141-158.
18. Кон И. С. Национальные особенности психологии людей // Социальная психология. — М.: Политиздат, 1975. — С. 141-153.
19. Крысько В.Г. Этническая психология. - М.: Академия. 2002. — 320с.
20. Лебедева Н. М. Социальная психология этнических миграций. — М., 1993.
21. Левкович В. В., Танкова Н. Г. Социально-психологические проблемы этнического сознания // Социальная психология и общественная практика. — М., 1983. — С. 138–153.
22. Лурье С.В. Историческая этнология. - М.: Аспект пресс, 1997.
23. Львовичкіна А. М. Етнопсихологія: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2002.
24. Мацумото Д. Психология и культура. - М., 2002.
25. Мид М. Культура и мир детства. - М.: Наука, 1988. С. 6-87.
26. Назаретян А.П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. - СПб.: Питер,
27. Павленко В. М., Таглін С. О. Етнопсихологія: Навч. посіб. — К.,1999.

28. Пірен М. Основи етнопсихології: Підручник. — К., 1996.
29. Платонов Ю.П. Этническая психология. - СПб.: Речь, 2001.
30. Почебут Л.Г. Социальная психология толпы. – СПб.: Речь, 2004. – 240 с.
31. Савицька О.В. Етнопсихологія: Конспект лекцій: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Кам'янець-Подільський: ПП М.І.Мошак, 2002. – 44с.
32. Солдатенко В. Ф., Крижанівський В. П., Левенець Ю. А. Українська ідея: Історичний нарис. — К.: Наук. думка, 1995.
33. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности. - М.: Смысл, 2006
34. Старовойтова Г. В. Некоторые методологические вопросы определения предметной области этнопсихологии // Социальная психология и общественная практика. — М., 1983. — С. 127–138.
35. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. – М.: Аспект Пресс, 2004. -368с.
36. Сухарев В., Сухарев М. Психология народов и наций. — Днепропетровск: Сталкер, 1997.
37. Хоменко М. Етнос чи етнічність? До питання пошуку базової категорії сучасної етнології // ЕІНС. - Вип. 1. - К., 1999. - С. 83-86.
38. Хотинец В. Этническое самосознание. - СПб., 2000.
39. Хрущ В. Етнопсихологічні аспекти вивчення української ментальності // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості:Тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — К.; Луцьк, 1994.
40. Шкляр Л. Е. Этнос. Культура. Личность. — К.: Наук. думка, 1992.
41. Шпет Г. Г. Введение в этническую психологию. — СПб., 1996.
42. Шульдин П. П. Национальная психология: структура, сущность, социальная роль. — Горький, 1986.
43. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности. — К., 1996.
44. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упоряд. М. Шафовал. – 2-ге видання., перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2006. – 341с.

Додаткова

1. Альтерматт У. Этнонационализм в Европе. – М.: Рос. Гос. Гуманит. Ун-т, 2000. – 367 с.
2. Батман Зигмунт. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. С англ.. – М.: Издательство “Весь Мир”, 2004. – 188 с.
3. Бек У. Что такое глобализация? / Пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника; Общая редакция и послесл. А.Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
4. Бенедикт Рут. Хризантема и меч: Модели японской культуры. – М., 2004. – 256 с.
5. Боков Х. Х. Национальные и региональные отношения. – М.: Изд-во ВИУ, 2000. – 66 с.
6. Гойтейн Ш. Евреи и арабы. (Их связи на протяжении веков) / Пер. с англ. – Гешарим Иерусалим 5762; Мосты культуры М., 2001. – 286 с.
7. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. 3-е изд., стереотипное. – Л.: Гидрометеоиздат, 1990. – 528 с.
8. Історія європейської ментальності / За ред.. Петера Дінцельбахера / Переклав з нім. Володимир Кам’янець. – Львів: Літопис, 2004. – 720 с.
9. Кашаев В.Е. Национальный характер: опыт философского исследования. / Иван. Гос. Ун-т. – Иваново, 2000. – 141 с.
10. Мурин В.Б. Становление системы категорий национальных и региональных отношений: Монография. – М.: Граница, 2001. – 344 с.
11. Прибыткова И. В поисках новых идентичностей: Украина в этнорегиональном измерении // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – №3. – С. 93-108.
12. Семенов Ю.И. Социально-исторические организмы, этносы, нации // Этнограф. Обзорение. – 1996. – №3. – С. 3-13.
13. Сенгор Л.С. Негритюд: психология африканского негра.

14. Сорокин П. Социальная и культурная динамика. – СПб., 2000. – С. 40-65; 83-84; 701-708.
15. Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. / Наук. ред.. І.Ф. Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – 368 с.
16. Тойнби А. Постижение истории. – М., 1991.
17. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М., 2003.
18. Шпенглер О. Закат Европы. – М., 1993.
19. Шубарт В. Европа и душа Востока / Пер. с нем . З.Г. Антипенко и М.В. Назарова. – 2-е изд., испр. – М.: Рус. Идея, 2000. – 446 с.

Сайти:

<http://ethnopsyhology.narod.ru/>

<http://garshin.ru/history/ethnology/ethnopsychology.html>

http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/stef/index.php

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання - залік
5. Засоби діагностики успішності навчання

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

ДО КУРСУ "ЕТНОПСИХОЛОГІЯ"

1. Етнопсихологія як галузь психологічної науки.
2. Етнопсихологія та інші галузі знань (етнографія, антропологія, культурологія, історія, соціологія, фольклористика).
3. Предмет етнопсихології. Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології.
4. Причини дискредитації етнопсихологічної науки наприкінці 20-х років ХХ сторіччя у Росії.

5. Психологічна сутність основних понять етнопсихології: етнос, нація, етнічні стереотипи, національний характер, етноцентризм тощо.
6. Гуманістична та прикладна спрямованість етнопсихології.
7. Загальна характеристика основних методів етнопсихології.
8. Етнопсихологія як наука.
9. Основні напрямки розвитку сучасної етнопсихологічної науки.
10. Методологічні принципи етнопсихології.
11. Загальна характеристика основних методів етнопсихології.
12. Кроскультурний напрямок досліджень в етнопсихології.
13. Дослідження етнопсихології певних груп. Внутрішньокультурний напрямок досліджень в етнопсихології.
14. Природний експеримент в етнопсихології.
15. Лабораторний експеримент в етнопсихології.
16. Дослідження етнічних стереотипів методом “підбору рис” і “вільного опису”.
17. Вивчення етнічної свідомості та етнічних стереотипів.
18. Використання асоціативного експерименту в етнопсихології.
19. Шкала соціальної дистанції Е. Богардуса та її модифікований варіант.
20. Метод інтерв'ю як засіб побудови моделі етнічних ситуацій.
21. Стародавній світ і дослідження відмінностей між народами.
22. Європейські вчені про психологію народів (середина XVIII — перша половина XIX ст.).
23. Становлення етнічної психології у другій половині XIX сторіччя.
24. Етнопсихологічні дослідження в Росії та Україні.
25. Відродження вітчизняної етнопсихології.
26. Психологічна характеристика етносу.
27. Умови походження та модифікації етносу: антропологічні, лінгвістичні, культурні.
28. Поняття маргінальності в етнопсихології. Причини маргіналізації.

29. Соціально-психологічна сутність поняття “нація”. Основні етнічні та культурологічні ознаки нації.
30. Поняття про національну ідентифікацію.
31. Поняття про етнічні архетипи.
32. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації
33. Визначення поняття “ментальність”.
34. Емоційний (емотивний), пізнавальний (когнітивний) та поведінковий (конативний) компоненти ментальності, їх головні функції.
35. Поняття про національну ідею, шляхи її реалізації.
36. Особливості формування та розвитку української національної ідеї.
37. Психологічна сутність і зміст національного характеру
38. Основні структурні компоненти національного характеру.
39. Визначення поняття “національний характер”.
40. Фактори розвитку національного характеру.
41. Д. Чижевський про риси українського національного характеру.
42. Шляхи визначення національного типу: дослідження народної творчості; вивчення найяскравіших історичних епох; характеристика найвизначніших представників народу.
43. Визначення національної свідомості, її основні ознаки.
44. Детермінованість національної свідомості соціально-економічними й історичними умовами.
45. Мова і національна свідомість етносу.
46. Національна свідомість як фактор оптимізації сумісної діяльності людей, їх стосунків, умова гармонізації етнічної індивідуальності.
47. Психологічні характеристики основних ознак етнічної самосвідомості (усвідомлення етнічної спільності, особливих етнопсихологічних рис, особливостей етнічної культури; усвідомлення себе як суб’єкта етнічної спільності).
48. Етнічна самоідентифікація.
49. Етнічна самосвідомість як умова гармонізації та розвитку етносу.

50. Проблема етнічної установки в етнопсихології
51. Поняття про теорію установки та її застосування в етнічній психології.
52. Основні функції етнічних установок у регуляції соціальної поведінки та діяльності представників етносу.
53. Етнічні установки як передумови формування етностереотипів.
54. Етнічні стереотипи, їх структура та зміст.
55. Причини стереотипізації.
56. Сутність етнічних стереотипів.
57. Етнічні стереотипи як складова соціальних стереотипів.
58. Визначення поняття “етностереотип”.
59. Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки (соціалізація, наслідування, ідентифікація).
60. Поняття про автостереотипи та гетеростереотипи.
61. Етноцентризм, його ознаки та умови виникнення.
62. Етноцентризм та націоналізм.
63. Роль засобів масової інформації у формуванні стереотипів.
64. Роль практичного психолога у вирішенні проблеми зниження етноцентризму, стереотипізації оцінок.
65. Етнічні конфлікти, їх сутність, об’єктивні та суб’єктивні умови виникнення
66. Сутність етнічних конфліктів.
67. Визначення поняття “етнічний конфлікт”.
68. Об’єктивні та суб’єктивні умови виникнення етнічних конфліктів.
69. Види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку.
70. Історичні приклади конфліктів між етносами.
71. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті.
72. Шляхи подолання етнічних конфліктів.
73. Загальний підхід до вивчення особливостей українського етносу.
74. Екологічний чинник у формуванні етносу.

75. Взаємодія з іншими народами і формування українського національного характеру.
76. Вплив геополітичного чинника на український національний характер.
77. Історичний фактор у формуванні української самосвідомості.
78. Внесок Л. Гумільова у розвиток етнопсихології.
79. Внесок Г. Шпета у розвиток вітчизняної етнопсихології
80. Зв'язок етнопсихології з іншими галузями знань.
81. Основні завдання етнопсихології у сучасному суспільстві.
82. Психологічна сутність парадоксу Лап'єра.
83. Застосування додаткових методів в етнопсихологічному дослідженні.
84. Основні підходи в етнопсихологічних дослідженнях (etic, emic)
85. Основні тенденції етнопсихологічних досліджень (релятивізм, абсолютизм, універсализм).
86. Методи дослідження етностереотипів
87. Внесок Лазаруса и Штейнталя у розвиток етнопсихології.
88. Внесок В. Вундта у розвиток етнопсихології.
89. Дослідження особистості в етнопсихології.
90. Дослідження пізнавальних процесів в етнопсихології.

Міністерство освіти і науки України

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

РОБОЧА ПРОГРАМА

навчальної дисципліни підготовки магістрів спеціальності

053.Практична психологія

напрямок підготовки 0301 соціально-політичні науки

(шифр за освітньою програмою _____)

2016 рік

РОЗРОБЛЕНО ТА ВНЕСЕНО:

МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ:

кандидат психологічних наук, доцент Стуліка О.Б.

Обговорено та рекомендовано до затвердження Вченою радою факультету

“ _____ ” _____ 2016 року, протокол № _____

ВСТУП

Програма вивчення навчальної дисципліни “Етнопсихологія” складена відповідно до освітньої програми підготовки бакалаврів 4 року навчання спеціальності 053. «Практична психологія» напряму підготовки 0301 соціально-політичні науки

Предметом вивчення навчальної дисципліни є формування етнопсихологічної культури майбутніх спеціалістів.

Міждисциплінарні зв'язки:

Дисципліна має зв'язок з культурологією, філософією, соціологією, загальною психологією, соціальною психологією, тощо

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

Змістовий модуль I. Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань.

Тема 1. Предмет і міждисциплінарні зв'язки етнопсихології

Тема 2. Методологія та методи етнопсихологічного дослідження

Тема 3. Історія розвитку етнопсихології

Змістовий модуль II. Порівняно-культурний підхід до побудови загальнопсихологічного знання та основні проблеми сучасної етнопсихології

Тема 4. Основні напрямки етнопсихологічних досліджень

Тема 5. Етнопсихологічні проблеми дослідження особистості

Тема 6. Етнокультурна варіативність соціалізації

Тема 7. Етнічна самосвідомість та ідентичність особистості

Змістовий модуль III. Психологія міжетнічних стосунків

Тема 8. Універсальні і культурно-специфічні аспекти спілкування

Тема 9. Етнічні стереотипи, їх структура та зміст. Причини стереотипізації

Тема 10. Етнічні конфлікти, їх сутність, об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. **Метою** викладання навчальної дисципліни „Етнопсихологія” є передача та розширення знань майбутніх психологів з питань національно-психологічних властивостей людини, що уособлює етнічну культуру, спосіб життя, вдачу (ментальність).

1.2. Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Етнопсихологія» є

- ✓ озброїти майбутніх психологів знаннями з питань етнічної психології;
- ✓ розширити світоглядні позиції майбутніх фахівців при визначенні структурної єдності і практичної спрямованості знань та вмінь студентів;
- ✓ формувати психологічну готовність молоді до творчої життєдіяльності в кроскультурному просторі;
- ✓ сприяти розвитку сенсорно-перцептивної, інтелектуальної, емоційно-вольової сфер діяльності майбутніх фахівців щодо формування стійкої життєвої позиції в суспільстві.

1.3. Згідно з вимогами освітньої програми студенти повинні:

знати:

- ✓ особливості становлення та розвитку етнопсихології;
- ✓ конкретні психологічні теорії та факти етнопсихології;
- ✓ фундаментальні закони, принципи, основні ідеї етнопсихології в контексті історії та логіки розвитку сучасної психологічної думки;
- ✓ психологічні особливості різних етнічних спільнот на основі найновіших психологічних досліджень;
- ✓ можливості застосування теоретичних ідей етнопсихології у психологічній практиці;
- ✓ предмет і завдання етнопсихології;
- ✓ методи дослідження у етнопсихології;

- ✓ основні поняття етнопсихології; основні статичні та динамічні характеристики етносу
- ✓ види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку;
- ✓ шляхи поведінки в етнічному конфлікті;
- ✓ шляхи подолання етнічних конфліктів;
- ✓ етнопсихологічні особливості ділового спілкування

ВМІТИ:

- ✓ вільно оперувати понятійно-категоріальним апаратом етнопсихології;
- ✓ характеризувати етапи становлення етнічної ідентичності особистості; аналізувати її умови та закономірності розвитку;
- ✓ аналізувати психологічні ситуації, внутрішні етнопсихічні явища особистості;
- ✓ визначати шляхи корекції деяких етнопсихологічних проблем;
- ✓ використовувати отримані знання в майбутньому на практиці, при написанні наукових робіт.
- ✓ застосовувати різні методи дослідження в етнопсихології;
- ✓ використовувати різноманітні методики для дослідження психологічних особливостей етносу;
- ✓ надавати консультації щодо застосовування певних стратегій поведінки для подолання етнічного конфлікту;
- ✓ консультивати щодо особливостей ділового спілкування із зарубіжними партнерами;
- ✓ інтегрувати набуті знання з метою кращого розуміння особистості, застосовуючи їх для пояснення і прогнозування особистісного розвитку в кроскультурному просторі.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 години / 3 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Зміст дисципліни «Етнопсихологія»

Змістовий модуль I. *Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань.*

Тема 1. *Предмет і міждисциплінарні зв'язки етнопсихології*

Етнопсихологія як галузь психологічної науки. Етнопсихологія та інші галузі знань (етнографія, антропологія, культурологія, історія, соціологія, фольклористика). Предмет етнопсихології. Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології. Причини дискредитації етнопсихологічної науки наприкінці 20-х років ХХ сторіччя у Росії. Психологічна сутність основних понять етнопсихології: етнос, нація, психічний склад, етнічні стереотипи, етнічні конфлікти, національний характер, етноцентризм тощо. Гуманістична та прикладна спрямованість етнопсихології. Етнічне відродження другої половини ХХ століття.

Тема 2. *Методологія та методи етнопсихологічного дослідження*

Методологічні принципи етнопсихології. Загальна характеристика основних методів етнопсихології.

Кроскультурний напрямок досліджень в етнопсихології. Кроскультурний порівняльний аналіз асоціацій, які викликають певний стимул. Дослідження етнопсихології певних груп. Внутрішньокультурний напрямок досліджень в етнопсихології. Природний експеримент в етнопсихології. Лабораторний експеримент в етнопсихології. Дослідження етнічних стереотипів методом “підбору рис” і “вільного опису”. Вивчення етнічної свідомості та етнічних стереотипів. Використання асоціативного експерименту в етнопсихології. Шкала соціальної дистанції Е. Богардуса та її модифікований варіант. Метод інтерв'ю як засіб побудови моделі етнічних ситуацій.

Тема 3. *Історія розвитку етнопсихології*

Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології. Стародавній світ і дослідження відмінностей між народами. Європейські вчені про

психологію народів (середина XVIII — перша половина XIX ст.). Становлення етнічної психології у другій половині XIX сторіччя. Етнопсихологічні дослідження в Росії та Україні. Причини дискредитації етнопсихологічної науки наприкінці 20-х років у Росії. Розвиток етнопсихології в українській діаспорі.

Основні напрямки розвитку сучасної етнопсихологічної науки.

Відродження вітчизняної етнопсихології.

Змістовий модуль II. Порівняно-культурний підхід до побудови загальнопсихологічного знання та основні проблеми сучасної етнопсихології

Тема 4. Основні напрямки етнопсихологічних досліджень

Перші емпіричні дослідження в загальній психології (тести інтелекту. Зорові ілюзії. Колір: кодування і категоризація).

Основні напрямки етнопсихологічних досліджень: релятивізм, абсолютизм, універсалізм. Л. Леві-Брюль про ментальність первісної і сучасної людини. К. Леві-Строс про універсальність структури мислення.

Культурна варіативність регуляторів соціальної поведінки. Регулятивна функція культури. Індивідуалізм і колективізм. Вина і сором як механізми соціального контролю. Конформність як регулятор поведінки індивіда в групі.

Тема 5. Етнопсихологічні проблеми дослідження особистості

Особистість у культурі етносів.

Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації. Визначення поняття “ментальність”. Емоційний (емотивний), пізнавальний (когнітивний) та поведінковий (конативний) компоненти ментальності, їх головні функції. Поняття про національну ідею, шляхи її реалізації. Психологічна сутність і зміст національного характеру. Основні структурні компоненти

національного характеру. Визначення поняття “національний характер”.
Фактори розвитку національного характеру.

Тема 6. *Етнокультурна варіативність соціалізації*

Національна свідомість, її основні ознаки. Детермінованість національної свідомості соціально-економічними й історичними умовами. Мова і національна свідомість етносу. Національна свідомість як фактор оптимізації сумісної діяльності людей, їх стосунків, умова гармонізації етнічної індивідуальності.

Соціалізація, інкультурація, культурна трансмісія. Етнографія дитинства. Етнокультурна варіативність соціалізації та виховання дітей.

Етнопсихологія сімейних відносин. Етнопсихологічна специфіка та етапи формування сімейних відносин. Етнопсихологічні особливості конфліктів у сімейних відносинах.

Своєрідність корекційної роботи психолога у різноетнічній родині.

Тема 7. *Етнічна самосвідомість та ідентичність особистості*

Психологічні характеристики основних ознак етнічної самосвідомості

Етнопсихологія українців. Загальний підхід до вивчення особливостей українського етносу. Д. Чижевський про риси українського національного характеру. Шляхи визначення національного типу: дослідження народної творчості; вивчення найяскравіших історичних епох; характеристика найвизначніших представників народу. Взаємодія з іншими народами і формування українського національного характеру. Вплив геополітичного чинника на український національний характер. Історичний фактор у формуванні української самосвідомості. Релігія як фактор формування українського етносу. Сім'я і формування українського національного характеру.

Змістовий модуль III. Психологія міжетнічних стосунків

Тема 8. Універсальні і культурно-специфічні аспекти спілкування

Міжкультурні особливості вербальної та невербальної комунікації.

Етносоціальні функції мови. Роль мови як консолідуючого етнічного фактору. Рідна мова. Національна мова. Державна мова.

Міжкультурні особливості комунікації. Особливості національних характерів, які відображені в усній народній творчості. Міжнаціональні різниці у міміці та жестах. Поняття про культурну дистанцію.

Тема 9. Етнічні стереотипи, їх структура та зміст. Причини стереотипізації

Сутність етнічних стереотипів. Етнічні стереотипи як складова соціальних стереотипів. Визначення та походження поняття “стереотип”. Основні соціальні функції стереотипів. Визначення поняття “етностереотип”.

Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки (соціалізація, наслідування, ідентифікація). Поняття про автостереотипи та гетеростереотипи. Явище ефекту “призми”. Етноцентризм, його ознаки та умови виникнення. Етноцентризм та націоналізм. Роль засобів масової інформації у формуванні стереотипів. Роль практичного психолога у вирішенні проблеми зниження етноцентризму, стереотипізації оцінок.

Тема 10. Етнічні конфлікти, їх сутність, об’єктивні та суб’єктивні умови виникнення

Сутність етнічних конфліктів. Визначення поняття “етнічний конфлікт”. Об’єктивні та суб’єктивні умови виникнення етнічних конфліктів. Види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку. Історичні приклади конфліктів між етносами. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті. Шляхи подолання етнічних конфліктів.

Адаптація до нового культурного середовища. Акультурація. Пристосування. Культурний шок і етапи міжкультурної адаптації. Фактори, що впливають на

процес адаптації до нового культурного середовища. Наслідки міжкультурних контактів для груп та індивідів. Підготовка до міжкультурної взаємодії. «Культурний асимілятор» або техніка підвищення міжкультурної сензитивності

ТЕМИ Й ПИТАННЯ ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ

Змістовий модуль I. Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань

Лекція 1. Етнічне відродження другої половини ХХ століття

1. Етнічний парадокс сучасності
2. Психологічні причини зростання етнічної ідентичності в сучасному світі
3. Етнічна ідентичність в ситуаціях соціальної нестабільності
4. Предмет і міждисциплінарні зв'язки етнопсихології
5. Основні поняття та категорії. Теоретичні та практичні цілі і завдання етнічної психології.

Література [2; 8; 14; 15]

Лекція 2. Методологія та методи етнопсихологічного дослідження

1. Різні підходи до визначення предмета та методів етнічної психології.
2. Emic і etic дослідницькі підходи.
3. Основні теоретичні орієнтації етнопсихологічних теорій (релятивізм, абсолютізм, універсалізм).
4. Методологічні принципи етнопсихології.
5. Загальна характеристика основних методів етнопсихології.

Література [5; 13; 23; 25; 31; 32]

Лекція 3. Історія виникнення і становлення етнопсихології.

Етнопсихологічні ідеї в європейській науці

1. Зародження етнопсихології в історії і філософії
2. Вивчення психології народів у Німеччині і Росії

3. В. Вундт: психологія народів, як перша форма соціально- психологічного знання

4. Г. Г. Шпет про предмет етнічної психології

Література [2; 4; 32; 36]

Змістовий модуль II. Порівняно-культурний підхід до побудови загальнопсихологічного знання та основні проблеми сучасної етнопсихології

Лекція 4. Особистість у культурі етносів

1. Особистісні риси: універсальність або специфічність?
2. Визначення поняття “національний характер”. Основні структурні компоненти національного характеру.
3. Національний характер або ментальність?
4. Етнопсихологія українців
5. Проблема норми і патології в етнопсихології

Література [3–5; 14; 30–32]

Лекція 5. Етнокультурна варіативність соціалізації

1. Соціалізація, інкультурація, культурна трансмісія
2. Етнографія дитинства
3. Порівняльно-культурне вивчення соціалізації: архівні, польові та експериментальні дослідження
4. Отроцтво і «перехід у світ дорослих»

Література [2; 8; 12; 14; 15; 17]

Лекція 6. Етнічна самосвідомість

1. Поняття етнічної самосвідомості
2. Психологічні характеристики основних ознак етнічної самосвідомості (усвідомлення етнічної спільності, особливих етнопсихологічних рис,

особливостей етнічної культури; усвідомлення себе як суб'єкта етнічної спільності; соціально-моральна самооцінка)

3. Етнічна самоідентифікація.

4. Етнічна самосвідомість як умова гармонізації та розвитку етносу.

Література [2; 8; 14; 18]

Лекція 7. Розвиток і трансформація етнічної ідентичності

1. Етапи становлення етнічної ідентичності

2. Вплив соціального контексту на формування етнічної ідентичності

3. Стратегії підтримки етнічної ідентичності

4. Проблема зміни етнічної ідентичності

5. Модель двох вимірів етнічної ідентичності

Література [4; 22; 26; 38; 40]

Змістовий модуль III. Психологія міжетнічних стосунків

Лекція 8. Міжетнічні відносини і когнітивні процеси

1. Відносини міжгрупові і міжособистісні

2. Психологічні детермінанти міжетнічних відносин

3. Соціальна та етнічна ідентичність

4. Когнітивний та афективний компоненти етнічної ідентичності

Література [11; 34; 43; 47]

Лекція 9. Механізми міжгрупового сприйняття в міжетнічних відносинах

1. Етноцентризм як соціально-психологічне явище

2. Етнічні стереотипи: історія вивчення та основні властивості

3. Етнічні стереотипи: проблема істинності

4. Етнічні стереотипи і механізм стереотипізації

5. Соціальна каузальна атрибуція

Література [1; 5; 7; 19; 24]

Лекція 10. Етнічні конфлікти: причини виникнення та способи врегулювання

1. Визначення та класифікації етнічних конфліктів
2. Етнічні конфлікти: як вони виникають
3. Етнічні конфлікти: як вони протікають
4. Урегулювання етнічних конфліктів

Література [4; 32; 38; 41]

ПЕРЕЛІК ТА ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль I. Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань

Семінарське заняття 1.

Тема. Область завдань етнічної психології

Питання для обговорення:

1. Об'єкт, предмет етнічної психології.
2. Розглянути ступінь спорідненості етнічної психології з іншими областями знань.
3. Виділити актуальні завдання етнічної психології як наукової дисципліни.
4. Сформулювати основні поняття етнічної психології: етнос, культура, народ, нація.
5. Культура як психологічний феномен.
6. Співвідношення культури народу та етнічної культури.
7. Сформулювати основні функції етносу.
8. Основні тенденції та напрямки розвитку сучасної етнопсихології.
9. Відродження етнічності як одна з рис сучасного розвитку людства.
10. Прояви «вибуху етнічності» на пострадянському просторі.

Основні поняття: етнос, культура, народ, нація.

Список рекомендованої літератури до заняття: 4, 6, 8, 11, 28

Семінарське заняття 2.

Тема. Методи і процедури етнопсихологічного дослідження

Питання для обговорення:

1. Специфіка емпіричного вивчення етнічних процесів і відношень. Організація дослідження.
2. Загальна характеристика двох основних стратегій дослідження: підходи emic і etic.
3. Метод включеного спостереження у кризовій ситуації міжетнічної взаємодії.
4. Метод контент-аналізу в дослідженні етнічних відносин.
5. Можливості методу семантичного диференціала в порівняльному вивченні етнічних авто-і гетеростереотіпов.
6. Природний експеримент в етнічній психології.
7. Використання асоціативного експерименту.
8. Діагностичний тест відносин. Колірний тест відносин.
9. Техніка репертуарних решіток.
10. Модифікований варіант шкали соціальної дистанції.
11. Метод інтерв'ю як засіб виокремлення моделі етнічних ситуацій.

Основні поняття: підходи emic і etic, контент-аналіз, метод

Список рекомендованої літератури до заняття: 5, 21, 24, 30

Семінарське заняття 3.

Тема. Історія виникнення етнічної психології

Питання для обговорення:

1. Аналіз національного характеру - основна тема досліджень на першому етапі розвитку етнічної психології.
2. Географічний та соціальний детермінізм: погляди вчених давнини і Нового часу. Концепція Л. М. Гумільова.

3. Гіппократ, Монтеस्क'є, Гельвецій та Юм про міжетнічні відмінності.
4. Етап становлення: різні підходи до визначення предмета і методів етнічної психології.
5. Німецька класична філософія про національний характер (Кант і Гегель).
6. "Національний дух" у роботах Лазаруса і Штейнталя. "Психологія народів" Вундта. Погляди Лебона.
7. Традиції етнічної психології в Росії (В. Соловйов, Н.А. Бердяєв та ін.)
Концепція Г. Шпета.

Основні поняття: соціальний детермінізм, національний характер, «національний дух»

Список рекомендованої літератури до заняття: 2, 15, 18, 40 -47

Змістовий модуль II. Порівняно-культурний підхід до побудови загальнопсихологічного знання та основні проблеми сучасної етнопсихології

Семінарське заняття 4.

Тема. Національний характер

Питання для обговорення:

1. Зарубіжна і вітчизняна традиція в трактуванні поняття "характер".
2. Національний характер як єдина групова форма характеру, що відображає властивості психології членів етнічної групи.
3. Соціальні фактори, що обумовлюють формування національного характеру.
4. Культурно-історична динаміка характерологічного своєрідності етнічної спільності.
5. Основні індикатори національного характеру (ситуативне самовираження, мова, стереотип).
6. Формування базової особистості (О. Карднер, М. Мід). Критика «пелюшкового детермінізму».
7. Концепція модальної особистості (Л. Лінтон, К. Дю Буа, А. Інкуліс).

8. Методи дослідження національного характеру.
9. Дослідження українського національного характеру.
10. Дискусія в сучасній науці про правомірність використання категорії "національний характер".
11. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака.
12. Концепція ментальності С.В. Лур'є. Етнічні константи руської ментальності.

Основні поняття: ментальність; національний характер, пелюшковий детермінізм

Список рекомендованої літератури до заняття: 3, 7, 8, 9, 24, 27, 33

Семінарське заняття 5.

Тема. Етнографія дитинства

Питання для обговорення:

1. Інкультурація як механізм стабільності і безперервності культури. (М. Херцковіч).
2. Основні етапи інкультурації.
3. Етнічна соціалізація і культурна трансмісія.
4. Види культурної трансмісії (вертикальна, горизонтальна, непряма).
5. Типи соціалізаторів за функціями культурної трансмісії. Ролі і функції батьків в різних культурах.
6. Вплив культури на розвиток дитини: порівняльно-культурні дослідження фізичного, емоційного та інтелектуального розвитку.
7. Етнографія дитинства: дослідження школи «Культура і особистість» (А. Кардинер, М. Мід). Концепція батьківського прийняття / відкидання (Р. Ронер, Ейбл-Ейбесфельд).
8. Дослідження соціалізації: архівні, польові, експериментальні.

Основні поняття: інкультурація, соціалізація і культурна трансмісія, типи соціалізаторів

Список рекомендованої літератури до заняття: 8, 13, 17, 31, 47

Змістовий модуль III. Психологія міжетнічних стосунків

Семінарське заняття 6.

Тема. Спілкування та культура

Питання для обговорення:

1. Значення контексту в комунікації. Висококонтекстні і низько-контекстні культури.
2. Вербальна комунікація. Стили вербального спілкування.
3. Невербальна комунікація. Проксеміка в контексті культури: дистанція, орієнтація і кут спілкування, час.
4. Культури поліхромного і монохромного часу.
5. Кинесика: культурно обумовлений вираз емоцій.
6. Особливості гендерних стереотипів поведінки в різних культурах.
7. Індивідуалізм - колективізм як культурні змінні.
8. Культури провини і культури сорому (Р. Бенедикт).
9. Міжкультурні відмінності в каузальній атрибуції. Фактори прощення: норми, правила, ролі.
10. Дослідження рис особистості: локус контролю, фемінність - маскуліність, агресивність. Дослідження самоописів.
11. Проблема створення універсальної теорії особистості.

Основні поняття: вербальна комунікація, невербальна комунікація, проксеміка, кинесика

Список рекомендованої літератури до заняття: 7, 9, 15, 20, 22, 37

Семінарське заняття 7.

Тема. Етнічні стереотипи

Питання для обговорення:

1. Психологічні детермінанти міжетнічних відносин.
2. Поняття соціального стереотипу і форми його функціонування (У. Ліппман).
3. Функції стереотипізації.

4. Основні властивості етнічних стереотипів
5. Етнічний стереотип як основний вимірюваний показник національного характеру.
6. Достовірність етнічного стереотипу.
7. Зв'язок стереотипу і поведінки. Парадокс «Лап'єра».
8. Співвідношення етнічних автостереотипів і гетеростереотипів.
9. Внутрішньогруповий фаворитизм як спосіб підтримки позитивного автостереотипа.
10. Методи дослідження етнічних стереотипів.

Основні поняття: етнічний стереотип, автостереотип і гетеростереотип, внутрішньогруповий фаворитизм

Список рекомендованої літератури до заняття: 1, 13, 16, 23, 24, 30

Семінарське заняття 8.

Тема. Опис етнічної ідентичності методом контент-аналізу. Дослідження гетеро- та ауто-стереотипів

Мета: 1) навчити студентів розв'язувати задачі опису етнічної ідентичності методом контент-аналізу; 2) навчити студентів розв'язувати задачі дослідження гетеро- та ауто- стереотипів графічними методами.

Завдання 1: провести контент-аналіз самоописів представників конкретної етнічної групи. Необхідно виділити в текстах самоописів одиниці аналізу, визначити категорії і підкатегорії аналізу, розрахувати змістовне розмаїття кожної категорії-ентропію з Шеннону, частку кожної смислової групи в цілісному образі, змістовно описати результати аналізу.

Завдання 2: провести аналіз низки малюнків образів «типових представників» своєї та іншої запропонованої етнічної групи. Необхідно определить категорії і підкатегорії аналізу, розрахувати кількість зображень в кожній категорії по кожному стимульному об'єкту, розрахувати долю кожної смислової групи в цілісному образі, порівняти наповнення категорій по кожному стимульному об'єкту, провести порівняльний аналіз змісту стереотипів.

Основні поняття: контент-аналіз, категорії і підкатегорії аналізу, стимульний об'єкт

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ, ВИМОГИ ДО ЇЇ ВИКОНАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ

Самостійна робота студентів над вивченням тем курсу є обов'язковою умовою успішного засвоєння змісту дисципліни і передбачає вивчення кожним студентом визначеного навчального матеріалу, роботу з навчальною літературою та першоджерелами, опрацювання конспектів лекцій та окремих питань, що не викладалися в ході лекцій, виконання практичних завдань, що містять аналіз сучасного стану розвитку етнопсихологічної теорії та практики в Україні та закордоном; здійснення аналізу ключових понять.

Самостійна робота передбачає:

- * ознайомлення з програмою і методичними вказівками щодо всіх тем курсу;
- * систематичне вивчення навчальних посібників із кожної теми курсу;
- * знайомство з книгами, журналами, статтями в газетах, що присвячено проблемам етнопсихології;
- * формування навичок розв'язання психологічних задач і розвиток умінь аналізувати наукові тексти

Контроль за виконанням самостійної роботи здійснюється шляхом перевірки конспектів першоджерел, глосарію студентів; розв'язання психологічних задач і аналізу текстів, співбесіди під час індивідуальних занять та консультацій; перевірки контрольної роботи.

Самоперевірка студентами власних знань може бути здійснено за допомогою відповідей на контрольні запитання, які подано до кожної теми та тестової перевірки знань.

Мета і завдання СРС.

Використовуючи сучасні етнопсихологічні теорії, міждисциплінарний підхід; феноменологічну, аксіологічну, та соціокультурну методологію, сформулювати

у майбутніх практичних психологів знання про моделі культури, розуміння поліфонічної картини світової культури, єдності та багатоманітності світового культурного простору.

Розглянути сутнісні особливості типу культури, розкрити механізми його формування і функціонування, акцентувати на значенні етно- національних чинників, ментальних, характерологічних особливостей, розкрити механізми формування феномену культурної самобутності, взаємодії традиції та інновації, типи міжкультурної взаємодії.

Наголосити на етно-національному ренесансі у XX- поч.. XXI ст.. та одночасному посиленні інтеграційних, глобалізаційних процесів; визначити місце і намітити завдання України у сучасній панорамі світових культурних тенденцій.

Самостійна робота студентів включає: написання есе; виконання робіт аналітичного характеру, компаративний аналіз різних регіональних, етно-національних культурних та ментальних світів (мистецьких, релігійних, морально-етичних, філософських традицій, етнічне і національне портретування (7-8 балів); вивчення матеріалів першоджерел з виділенням основних проблем.

ПИТАННЯ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ

Змістовий модуль I. Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знання

Тема. Психологічний напрямок в американській етнології

Питання до вивчення.

1. Зміст, різновиди, переваги та недоліки методів етнології.
2. Культура як психологічне поняття.
3. Конфігурації культур
4. Базова і модальна особистість

Ключові поняття: методологія, метод, експеримент, культура, світоглядні універсалії, базова і модальна особистість

Список рекомендованої літератури: 3, 5, 19, 20

Змістовий модуль II. Порівняно-культурний підхід до побудови загальнопсихологічного знання та основні проблеми сучасної етнопсихології

Тема. Психологічна характеристика етнічних суспільств

Питання до вивчення.

1. Соціально-психологічна сутність поняття “нація”.
2. Основні етнічні та культурологічні особливості нації.
3. Національна свідомість. Національна самосвідомість.
4. Національні інтереси та цінності. Маргінальність.
5. Поняття етносу. Теорія етногенезу Л.Н. Гумільова. Пасіонарність. Конкретні приклади онтогенезу.

Ключові поняття: національна свідомість, маргінальність, пасіонарність.

Список рекомендованої літератури: 18, 32, 37, 40

Тема. Порівняльна характеристика національних характерів окремих народів.

1. Національний характер. Психологічна сутність та зміст національного характеру. Національний темперамент. Національний склад розуму.

Менталітет та його характеристики. Своєрідність прояву національних установок.

2. Своєрідність національних характерів народів ближнього зарубіжжя. Росіяни як представники слав'янського етносу. Народи Прибалтики. Народи Закавказ'я. народи Середньої Азії та Казахстану. Білоруси.

3. Порівняльна характеристика психології англійців, японців, американців, іспанців, німців, італійців, французів, євреїв, арабів, китайців, греків.

Ключові поняття: національний характер, національний темперамент, менталітет

Список рекомендованої літератури: 37; 38; 39; 48

Тема. Етнопсихологія сімейних відносин

Питання до вивчення.

1. Етнопсихологічна специфіка та етапи формування сімейних відношень. Етнопсихологічні особливості конфліктів у сімейних відносинах.

2. Етнокультурна варіативність соціалізації та виховання дітей.

3. Психологічна допомога родинам з чоловіками різних національної належності. Своєрідність корекційної роботи психолога у різноетнічній родині.

Ключові поняття: етнопсихологія сімейних відносин, варіативність соціалізації

Список рекомендованої літератури: 30, 37, 48

Змістовий модуль III. Психологія міжетнічних стосунків

Тема. Універсальні і культурно-специфічні аспекти спілкування

Питання до вивчення.

1. Порівняльно-культурний підхід в соціальній психології

2. Залежність комунікації від культурного контексту

3. Експресивна поведінка та культура

4. Міжкультурні відмінності в каузальній атрибуції

Ключові поняття: комунікації, культурний контекст, каузальна атрибуція

Список рекомендованої літератури: 2; 3; 13; 14; 27; 36; 48

Тема. Етнічний конфлікт. Етноцентризм.

Питання до вивчення.

1. Причини виникнення етнічних конфліктів (короткий огляд психологічних теорій:
 - а) гідравлічні моделі (Мак-Дугал, З. Фрейд, К. Лоренс);
 - б) теорія фрустраційної детермінації агресії;
 - в) концепція авторитарної особистості;
 - г) теорія реального конфлікту;
 - д) теорія соціальної ідентичності.
2. Етнічний конфлікт як результат «культурного насильства» (теорія Й. Галтунга).
3. Охарактеризувати типи етнічних конфліктів:
 - а) культурно-мовний;
 - б) соціально-економічний;
 - в) політичний;
 - г) територіальний.
4. Динаміка етнічних конфліктів.
5. Когнітивні процеси, що впливають на хід етнічних конфліктів.
6. Прояви етноцентризму. Роль ЗМІ в оцінці існуючих міжнаціональних відносин.
7. Етнонаціоналізм як результат будівництва етнонаціональної держави в умовах поліетнічного середовища.
8. Стійкість і ситуативність етнічної неприязні.
9. Антисемітизм і "кавказофобія" в Росії, їх культурно-історична і політична динаміка.
10. Поняття "етнічного ризику" і його показники стосовно СРСР і пост-радянському просторі.
11. Стратегії та методи регулювання етнічних конфліктів.

Ключові поняття: типи етнічних конфліктів, етнічної неприязні, прояви етноцентризму, етнонаціоналізм

Список рекомендованої літератури: 10; 13; 33; 34; 46

Тема. Особливості національного характеру українців

Питання до вивчення.

1. Проблема етногенезу українців: основні концепції походження українського народу; історичні версії етноніму “Україна”.
2. Мовні та психологічні особливості українців.
3. Своєрідність геокультурного становища України; європейські ідентичності.
4. Українська культура між Заходом і Сходом.
5. Особливості українського національного характеру; межовий, екзистенційно-бароковий тип духовності.

Ключові поняття: етногенез українців, екзистенційно-бароковий тип духовності, етнонім

Список рекомендованої літератури: 9; 13; 17; 36;

Тема. Адаптація до нового культурного середовища

1. Адаптація. Акультурація. Пристосування
2. Культурний шок і етапи міжкультурної адаптації
3. Фактори, що впливають на процес адаптації до нового культурного середовища
4. Наслідки міжкультурних контактів для груп та індивідів
5. Підготовка до міжкультурної взаємодії
6. «Культурний асимілятор» або техніка підвищення міжкультурної сензитивності

Ключові поняття: адаптація, акультурація, «культурний асимілятор», сензитивність

Список рекомендованої літератури: 32, 37, 39

Тема. Етнічні традиції у діловому спілкуванні

1. Особливості знайомства, звернення, привітання та їх урахування в міжетнічному спілкуванні.
2. Етика телефонних розмов та психологія ділового листування.
3. Тактика проведення ділової зустрічі з партнерами різних національностей.
4. Стил одяжі та діловий імідж.
5. Діловий етикет у різних країнах.

Ключові поняття: міжетнічне спілкування, діловий імідж, діловий етикет

Список рекомендованої літератури: 38, 40, 42, 45

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте суть етнопсихології: визначення, напрями, персоналії.
2. Розкрийте соціально-психологічну сутність поняття «нація»
3. Вкажіть джерела етнопсихології як галузі наукового знання: визначення і засади.
4. Уточніть сутність поняття “автостереотип”.
5. Розкрийте значення етнопсихологічних знань в практичній діяльності психолога.
6. Визначте шляхи подолання етнічних конфліктів.
7. Охарактеризуйте уявлення про етнос: теорії і персоналії.
8. Охарактеризуйте риси українського національного характеру.
9. Чим відрізняються поняття „етнос ” та „нація”?
10. Дайте характеристики психічного складу етносу.
11. Визначте основні риси
12. Розкрийте суть поняття “гетеростереотип”.
13. Охарактеризуйте етнос, націю як категорії етнопсихології.
14. Охарактеризуйте ідентичність, ментальність як категорії етнопсихології.

15. Охарактеризуйте національний характер, регіональний тип як категорії етнопсихології.

16. Визначте сутність парадоксу Лап'єра.

17. Етнічні стереотипи

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ (ІНДЗ)

ІНДЗ є видом позааудиторної самостійної роботи студентів навчального чи навчально-дослідного характеру, які використовуються у процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу.

Мета ІНДЗ – самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студентів і розвиток навичок самостійної роботи.

Зміст ІНДЗ. ІНДЗ – це завершена теоретична або практична робота у межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, здобутих у процесі лекційних, семінарських занять та самостійного опрацювання навчальної літератури.

Види ІНДЗ:

- Конспект із теми (модуля) за заданим планом або планом, який студент розробив самостійно;
- Реферат з теми (модуля);
- Розв'язування та складання ситуативних задач різного рівня з теми (модуля) або курсу;
- Розроблення теоретичних або прикладних (діючих) функціональних моделей явищ, процесів, конструкцій тощо;
- Комплексний опис будови, властивостей, функцій, явищ, об'єктів, конструкцій тощо;
- Анотація прочитаної додаткової літератури з курсу, бібліографічний опис, історичні розвідки тощо;
- Розроблення навчальних тестових завдань.

Обов'язковими компонентами ІНДЗ є різноманітні завдання (написати твір, здійснювати аналіз тексту, скласти термінологічний словник бази знань

за темою, репрезентувати теоретичний матеріал у табличній формі тощо), які пропонуються до змістових модулів, а також підготовка реферату, складання кросворду.

Завдання "Аналіз тексту" (обсяг – 1-2 стор.)

Завдання орієнтовані на аргументоване висловлення власної точки зору на психологічні явища та події, що базуються на міцному засвоєнні знань з відповідної теми. Ці завдання оцінюються максимально за 3 балами.

Обрати одну статтю зі списку літератури (студент має право запропонувати для аналізу інший текст, який відповідає змісту програми курсу, самостійний вибір узгоджується з викладачем), на основі її аналізу представити роботу, яка містить у собі наступні елементи:

- короткий виклад поглядів автора (цитування обов'язкове);
- критична оцінка: позитив, недоліки;
- представлення альтернативних позицій;
- власні погляди на проблему.

Завдання "Міні-реферат" (обсяг – 3-5 стор.)

Важливою формою ІНДЗ студентів є підготовка реферату та репрезентація його змісту у вигляді доповіді на семінарському занятті за будь-якою цікавою темою. Реферат покликаний продемонструвати знання студентами основних категорій етнопсихології, найістотніших проблем. Завдання потребують систематизації, узагальнення або аналізу навчальної інформації (заповнення схеми або таблиці). Такі завдання при правильному виконанні оцінюються максимальним балом 4.

Структура:

1. Вступ (1-2 стор.): представлення й уточнення теми, мета і завдання реферату, обґрунтування структури, мотивація вибору теми.
2. Розгорнутий план (1-2 стор.): назва розділів і стислі тези.
3. Висновки (можуть носити характер резюме).
4. Список літератури.

Тему реферату студент може сформулювати самостійно та узгодити з викладачем. Зміст реферату повинен відповідати програмі курсу – в роботі треба розглянути одну проблему етнопсихології.

Теми міні-рефератів

1. Основні концепції походження українців.
2. Історія етноніму Україна.
3. Автохтони України.
4. Особливості мовної культури українців.
5. Г.Сковорода як типовий представник української культури.
6. Типологія соціальних характерів українців в культурологічних поглядах М.Шлемкевича.
7. Внутрішньо-регіональні аспекти культурного буття України.
8. Українська культура в міжнародних контактах.
9. Проблема культурно-історичних типів у праці М.Я. Данилевського «Росія і Європа».
10. Проблеми регіональної типології культури О. Шпенглера «Присмерки Європи» (Закат Европы»).

- 11.* Теорія етногенезу Л.М. Гумільова.
- 12.* Проблема національного характеру в етнопсихології.
- 13.* Етнокультурні стереотипи як явище регіональної культури.
- 14.* Проблема співвідношення етнічного та національного чинників в регіональній культурі.
- 15.* Проблема національних і етнічних ідентичностей в етнопсихології
- 16.* Регіональний діалог культур; сучасні особливості.
- 17.* Культурний регіоналізм в контексті сучасних глобалізаційних процесів.

Завдання «Складання кросворду»

Завдання передбачають проектування, моделювання етнопсихологічних явищ чи процесів на основі міцних теоретичних знань. Мінімальна кількість слів у кросворді повинна бути 20 термінів. Максимальна оцінка – 5 балів.

Завдання «Термінологічний словник»

Скласти термінологічний словник бази знань за темами курсу

психічний склад етносу, архетипи, ментальність, національний характер, національна свідомість, етнічна самосвідомість; динамічні характеристики етносу, національні почуття, етнічні стереотипи (автостереотипи, гетеростереотипи), етнічні установки; типологія, тип, модель культури, регіон, простір, етнос, нація, раса; культурна самобутність, традиція та інновація; культурні синтез, синкретизм, еkleктика, симбіоз, асиміляція, акультурація; глобалізація, етно-конфесійні культурні та ментальні світи; український тип культур

Завдання «Анотація»

Створити анотації прочитаної додаткової літератури з курсу

Тематика рефератів, наукових доповідей, есе

(вибір теми, написання і виступ здійснюються за бажанням студента)

1. Етнопсихологічні дослідження О.Кульчицького.
2. Концепція етногенезу Л.Гумільова.
3. Національний характер і ментальність як поняття і як проблема.
4. Проблема української ментальності в культурологічній думці України.
5. Проблеми регіональної культурології у праці Івана Рибчина “Геопсихічні реакції і вдача українця”
6. Культ землі в історії української культури.
7. Процес християнізації в культурно- регіональному визначенні України.
8. Політико-правова своєрідність українського культурного регіону.
9. Козацтво як український феномен європейської лицарської культури.
10. Етно-національна своєрідність Північної Америки (або інш. Регіону).
11. Ментальні особливості американців (або інш.етносу).
12. Традиції і звичаї китайців; китайський національний характер (або інш. етносу).

13. Регіональні особливості української історії культури (за працею Дм. Чижевського «Культурно-історичні епохи»).
14. Автохтони української культурної території
15. Проблеми етно- і націо-генезу українців.
16. Особливості української ментальності.
17. Проблема національного характеру українців.
18. Головні складники української культурної самобутності.
19. Геопсихічні та расові чинники у формування характеру культури за працею Кульчицького О. "Основи філософії і філософічних наук".
20. Особливості соціальних характерів українців за твором М.Шлемкевича«Загублена українська людина».
21. Своєрідність української ментальності та історії за науковими дослідженнями Дм.Чижевського(«Культурно-історичні епохи»).
22. Проблеми української культурної компаративістики за працею М. Костомарова "Дві руські народності".
23. Проблеми регіональної типології культури у праці М.Данилевського «Росія і Європа»; поняття «культурно-історичний тип».
24. Проблеми регіональної типології культури за працею О.Шпенглера «Присмерки Європи».
25. Поняття «етнос» за працею Л.Гумільова «Етногенез і біосфера Землі».
26. Мова як фактор культури за працею О. Потебні «Філософія мови».

Реферат містить план, текст, список використаної літератури (має бути складений за алфавітом відповідно до правил бібліографічного опису літератури). Обсяг реферату складає 8-10 друкованих сторінок.

Рекомендована література

Основна

1. Андреева Г. М. Социальная психология. — М.: МГУ, 1988.
2. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу. На матеріалах святково-обрядової культури українців. - К., 2000. - 191 с.

3. Бороноев А. О., Павленко В. Н. Этническая психология. — СПб., 1994
4. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. — М.: Наука, 1984.
5. Воропаева Т. Этническая психология в структуре украиноведения. Учебно-методический комплекс. - К., 2009. - 25 с.
6. Гнатенко П. И., Кострюкова Л. О. Национальная психология: анализ проблем и противоречий. — К., 1990.
7. Гнатенко П. И., Павленко В. Н. Этнические установки и этнические стереотипы. — Днепропетровск, 1995.
8. Гнатенко П. И. Український національний характер. — К., 1994.
9. Гримич М. В. Типологія етнічних процесів (комунікативна методика) // ЕІНС. - Вип. 1. - К., 1999. - С. 15-19;
10. Гримич М. В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. - К., 2000. - 376 с.
11. Гримич М. Два виміри національного характеру // Наука і суспільство. — 1991. — № 8. — С. 27–38.
12. Гумилев Л. Н. Этносфера: История людей и история природы.- М.:Экопрос, 1993.- С. 39-56, 285-298.
13. Етнічна психологія: Навч.-метод. посіб. / За ред. В. Д. Хрущ. — Івано-Франківськ, 1994.
14. Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, генеза // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доп. та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — К.; Луцьк, 1994. — С. 7-20.
15. Кожанов А. А. Методика исследования национального самосознания. — М., 1978.
16. Коляденко Н. В. Етнопсихологія: Опорний конспект лекцій. – К.: ІПК ДСЗУ, 2006. – 96с.
17. Кон И. С. К проблеме национального характера // История психологии. — М.: Наука, 1971. — С. 141-158.
18. Кон И. С. Национальные особенности психологии людей // Социальная психология. — М.: Политиздат, 1975. — С. 141-153.

19. Крысько В.Г. Этническая психология. - М.: Академия. 2002. – 320с.
20. Лебедева Н. М. Социальная психология этнических миграций. — М., 1993.
21. Левкович В. В., Танкова Н. Г. Социально-психологические проблемы этнического сознания // Социальная психология и общественная практика. — М., 1983. — С. 138–153.
22. Лурье С.В. Историческая этнология. - М.: Аспект пресс, 1997.
23. Львовичкіна А. М. Етнопсихологія: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2002.
24. Мацумото Д. Психология и культура. - М., 2002.
25. Мид М. Культура и мир детства. - М.: Наука, 1988. С. 6-87.
26. Назаретян А.П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. - СПб.: Питер,
27. Павленко В. М., Таглін С. О. Етнопсихологія: Навч. посіб. — К.,1999.
28. Пірен М. Основи етнопсихології: Підручник. — К., 1996.
29. Платонов Ю.П. Этническая психология. - СПб.: Речь, 2001.
30. Почебут Л.Г. Социальная психология толпы. – СПб.: Речь, 2004. – 240 с.
31. Савицька О.В. Етнопсихологія: Конспект лекцій: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Кам'янець-Подільський: ПП М.І.Мошак, 2002. – 44с.
32. Солдатенко В. Ф., Крижанівський В. П., Левенець Ю. А. Українська ідея: Історичний нарис. — К.: Наук. думка, 1995.
33. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности. - М.: Смысл, 2006
34. Старовойтова Г. В. Некоторые методологические вопросы определения предметной области этнопсихологии // Социальная психология и общественная практика. — М., 1983. — С. 127–138.
35. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. – М.: Аспект Пресс, 2004. -368с.
36. Сухарев В., Сухарев М. Психология народов и наций. — Днепропетровск: Сталкер, 1997.

37. Хоменко М. Етнос чи етнічність? До питання пошуку базової категорії сучасної етнології // ЕІНС. - Вип. 1. - К., 1999. - С. 83-86.
38. Хотинец В. Этническое самосознание. - СПб., 2000.
39. Хрущ В. Етнопсихологічні аспекти вивчення української ментальності // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — К.; Луцьк, 1994.
40. Шкляр Л. Е. Этнос. Культура. Личность. — К.: Наук. думка, 1992.
41. Шпет Г. Г. Введение в этническую психологию. — СПб., 1996.
42. Шульдин П. П. Национальная психология: структура, сущность, социальная роль. — Горький, 1986.
43. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности. — К., 1996.
44. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упоряд. М. Шафовал. — 2-ге видання., перероблене і доповнене. — К.: Знання, 2006. — 341с.

Додаткова

1. Альтерматт У. Этнонационализм в Европе. — М.: Рос. Гос. Гуманит. Ун-т, 2000. — 367 с.
2. Батман Зигмунт. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. С англ. — М.: Издательство “Весь Мир”, 2004. — 188 с.
3. Бек У. Что такое глобализация? / Пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника; Общая редакция и послесл. А. Филиппова. — М.: Прогресс-Традиция, 2001. — 304 с.
4. Бенедикт Рут. Хризантема и меч: Модели японской культуры. — М., 2004. — 256 с.
5. Боков Х. Х. Национальные и региональные отношения. — М.: Изд-во ВИУ, 2000. — 66 с.
6. Гойтейн Ш. Евреи и арабы. (Их связи на протяжении веков) / Пер. с англ. — Гешарим Иерусалим 5762; Мосты культуры М., 2001. — 286 с.

7. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. 3-е изд., стереотипное. – Л.: Гидрометеиздат, 1990. – 528 с.
8. Історія європейської ментальності / За ред.. Петера Дінцельбахера / Переклав з нім. Володимир Кам’янець. – Львів: Літопис, 2004. – 720 с.
9. Кашаев В.Е. Национальный характер: опыт философского исследования. / Иван. Гос. Ун-т. – Иваново, 2000. – 141 с.
10. Мурин В.Б. Становление системы категорий национальных и региональных отношений: Монография. – М.: Граница, 2001. – 344 с.
11. Прибыткова И. В поисках новых идентичностей: Украина в этнорегиональном измерении // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – №3. – С. 93-108.
12. Семенов Ю.И. Социально-исторические организмы, этносы, нации // Этнограф. Обзорение. – 1996. – №3. – С. 3-13.
13. Сенгор Л.С. Негритюд: психология африканского негра.
14. Сорокин П. Социальная и культурная динамика. – СПб., 2000. – С. 40-65; 83-84; 701-708.
15. Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. / Наук. ред.. І.Ф. Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – 368 с.
16. Тойнби А. Постижение истории. – М., 1991.
17. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М., 2003.
18. Шпенглер О. Закат Европы. – М., 1993.
19. Шубарт В. Европа и душа Востока / Пер. с нем . З.Г. Антипенко и М.В. Назарова. – 2-е изд., испр. – М.: Рус. Идея, 2000. – 446 с.

Сайти:

<http://ethnopsychology.narod.ru/>

<http://garshin.ru/history/ethnology/ethnopsychology.html>

http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/stef/index.php

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання - залік
5. Засоби діагностики успішності навчання

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО КУРСУ "ЕТНОПСИХОЛОГІЯ"

1. Етнопсихологія як галузь психологічної науки.
2. Етнопсихологія та інші галузі знань (етнографія, антропологія, культурологія, історія, соціологія, фольклористика).
3. Предмет етнопсихології. Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології.
4. Причини дискредитації етнопсихологічної науки наприкінці 20-х років ХХ сторіччя у Росії.
5. Психологічна сутність основних понять етнопсихології: етнос, нація, етнічні стереотипи, національний характер, етноцентризм тощо.
6. Гуманістична та прикладна спрямованість етнопсихології.
7. Загальна характеристика основних методів етнопсихології.
8. Етнопсихологія як наука.
9. Основні напрямки розвитку сучасної етнопсихологічної науки.
10. Методологічні принципи етнопсихології.
11. Загальна характеристика основних методів етнопсихології.
12. Кроскультурний напрямок досліджень в етнопсихології.
13. Дослідження етнопсихології певних груп. Внутрішньокультурний напрямок досліджень в етнопсихології.
14. Природний експеримент в етнопсихології.
15. Лабораторний експеримент в етнопсихології.
16. Дослідження етнічних стереотипів методом “підбору рис” і “вільного опису”.
17. Вивчення етнічної свідомості та етнічних стереотипів.
18. Використання асоціативного експерименту в етнопсихології.

19. Шкала соціальної дистанції Е. Богардуса та її модифікований варіант.
20. Метод інтерв'ю як засіб побудови моделі етнічних ситуацій.
21. Стародавній світ і дослідження відмінностей між народами.
22. Європейські вчені про психологію народів (середина XVIII — перша половина XIX ст.).
23. Становлення етнічної психології у другій половині XIX сторіччя.
24. Етнопсихологічні дослідження в Росії та Україні.
25. Відродження вітчизняної етнопсихології.
26. Психологічна характеристика етносу.
27. Умови походження та модифікації етносу: антропологічні, лінгвістичні, культурні.
28. Поняття маргінальності в етнопсихології. Причини маргіналізації.
29. Соціально-психологічна сутність поняття “нація”. Основні етнічні та культурологічні ознаки нації.
30. Поняття про національну ідентифікацію.
31. Поняття про етнічні архетипи.
32. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації
33. Визначення поняття “ментальність”.
34. Емоційний (емотивний), пізнавальний (когнітивний) та поведінковий (конативний) компоненти ментальності, їх головні функції.
35. Поняття про національну ідею, шляхи її реалізації.
36. Особливості формування та розвитку української національної ідеї.
37. Психологічна сутність і зміст національного характеру
38. Основні структурні компоненти національного характеру.
39. Визначення поняття “національний характер”.
40. Фактори розвитку національного характеру.
41. Д. Чижевський про риси українського національного характеру.
42. Шляхи визначення національного типу: дослідження народної творчості; вивчення найяскравіших історичних епох; характеристика найвизначніших представників народу.

43. Визначення національної свідомості, її основні ознаки.
44. Детермінованість національної свідомості соціально-економічними й історичними умовами.
45. Мова і національна свідомість етносу.
46. Національна свідомість як фактор оптимізації сумісної діяльності людей, їх стосунків, умова гармонізації етнічної індивідуальності.
47. Психологічні характеристики основних ознак етнічної самосвідомості (усвідомлення етнічної спільності, особливих етнопсихологічних рис, особливостей етнічної культури; усвідомлення себе як суб'єкта етнічної спільності).
48. Етнічна самоідентифікація.
49. Етнічна самосвідомість як умова гармонізації та розвитку етносу.
50. Проблема етнічної установки в етнопсихології
51. Поняття про теорію установки та її застосування в етнічній психології.
52. Основні функції етнічних установок у регуляції соціальної поведінки та діяльності представників етносу.
53. Етнічні установки як передумови формування етностереотипів.
54. Етнічні стереотипи, їх структура та зміст.
55. Причини стереотипізації.
56. Сутність етнічних стереотипів.
57. Етнічні стереотипи як складова соціальних стереотипів.
58. Визначення поняття "етностереотип".
59. Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки (соціалізація, наслідування, ідентифікація).
60. Поняття про автостереотипи та гетеростереотипи.
61. Етноцентризм, його ознаки та умови виникнення.
62. Етноцентризм та націоналізм.
63. Роль засобів масової інформації у формуванні стереотипів.
64. Роль практичного психолога у вирішенні проблеми зниження етноцентризму, стереотипізації оцінок.

65. Етнічні конфлікти, їх сутність, об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення
66. Сутність етнічних конфліктів.
67. Визначення поняття “етнічний конфлікт”.
68. Об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення етнічних конфліктів.
69. Види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку.
70. Історичні приклади конфліктів між етносами.
71. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті.
72. Шляхи подолання етнічних конфліктів.
73. Загальний підхід до вивчення особливостей українського етносу.
74. Екологічний чинник у формуванні етносу.
75. Взаємодія з іншими народами і формування українського національного характеру.
76. Вплив геополітичного чинника на український національний характер.
77. Історичний фактор у формуванні української самосвідомості.
78. Внесок Л. Гумільова у розвиток етнопсихології.
79. Внесок Г. Шпета у розвиток вітчизняної етнопсихології
80. Зв'язок етнопсихології з іншими галузями знань.
81. Основні завдання етнопсихології у сучасному суспільстві.
82. Психологічна сутність парадоксу Лап'єра.
83. Застосування додаткових методів в етнопсихологічному дослідженні.
84. Основні підходи в етнопсихологічних дослідженнях (etic, emic)
85. Основні тенденції етнопсихологічних досліджень (релятивізм, абсолютизм, універсализм).
86. Методи дослідження етностереотипів
87. Внесок Лазаруса и Штейнталя у розвиток етнопсихології.
88. Внесок В. Вундта у розвиток етнопсихології.
89. Дослідження особистості в етнопсихології.
90. Дослідження пізнавальних процесів в етнопсихології.

Змістовий модуль I. Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань.

Предмет, основні поняття та категорії. Теоретичні та практичні цілі і завдання етнічної психології. Етнічний парадокс. «Вибух етнічності». Причини зростання етнічної напруженості (загальномірові тенденції, специфіка пострадянського простору).

Етнос і культура як психологічні поняття. Функції етносу як психологічної спільності.

Основні дослідницькі підходи та напрямки етнопсихологічних досліджень. Етап становлення: різні підходи до визначення предмета та методів етнічної психології. Emic і etic дослідницькі підходи. Основні теоретичні орієнтації етнопсихологічних теорій (релятивізм, абсолютизм, універсалізм).

Історія виникнення і становлення етнопсихології. Етнопсихологічні ідеї в європейській науці. Зародження етнопсихології в історії і філософії. Вивчення психології народів у Німеччині і Росії. В. Вундт: психологія народів, як перша форма соціально-психологічного знання. Г. Г. Шпет про предмет етнічної психології

Змістовий модуль II. Порівняно-культурний підхід до побудови загальнопсихологічного знання та основні проблеми сучасної етнопсихології

Актуальні проблеми етнічної психології. Основні статичні характеристики етносу. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації. Психологічна сутність і зміст національного характеру. Національна свідомість. Етнічна самосвідомість.

Основні динамічні характеристики етносу. Проблема етносу та нації в етнопсихології. Психологічна характеристика етносу. Умови походження та модифікації етносу: антропологічні, лінгвістичні, культурні. Поняття маргінальності в етнопсихології. Причини маргіналізації.

Соціально-психологічна сутність поняття “нація”. Основні етнічні та культурологічні ознаки нації. Поняття про національну ідентифікацію. Сучасні процеси національного та державного будівництва.

Етнопсихологія українців.

Змістовий модуль III. Психологія міжетнічних стосунків

Проблема етнічної установки в етнопсихології.

Етнічні стереотипи, їх структура та зміст. Причини стереотипізації.

Етнічні конфлікти, їх сутність, об’єктивні та суб’єктивні умови виникнення. Види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку. Історичні приклади конфліктів між етносами. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті. Шляхи подолання етнічних конфліктів. Етнічні традиції у діловому спілкуванні.

Змістовий модуль I. Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань.

Тема 1. Предмет і міждисциплінарні зв’язки етнопсихології

Етнопсихологія як галузь психологічної науки. Етнопсихологія та інші галузі знань (етнографія, антропологія, культурологія, історія, соціологія, фольклористика). Предмет етнопсихології. Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології. Причини дискредитації етнопсихологічної науки наприкінці 20-х років ХХ сторіччя у Росії. Психологічна сутність основних понять етнопсихології: етнос, нація, психічний склад, етнічні стереотипи, етнічні конфлікти, національний характер, етноцентризм тощо. Гуманістична та прикладна спрямованість етнопсихології. Етнічне відродження другої половини ХХ століття.

Тема 2. Методологія та методи етнопсихологічного дослідження

Методологічні принципи етнопсихології. Загальна характеристика основних методів етнопсихології.

Кроскультурний напрямок досліджень в етнопсихології. Кроскультурний порівняльний аналіз асоціацій, які викликають певний

стимул. Дослідження етнопсихології певних груп. Внутрішньокультурний напрямок досліджень в етнопсихології. Природний експеримент в етнопсихології. Лабораторний експеримент в етнопсихології. Дослідження етнічних стереотипів методом “підбору рис” і “вільного опису”. Вивчення етнічної свідомості та етнічних стереотипів. Використання асоціативного експерименту в етнопсихології. Шкала соціальної дистанції Е. Богардуса та її модифікований варіант. Метод інтерв'ю як засіб побудови моделі етнічних ситуацій.

Тема 3. *Історія розвитку етнопсихології*

Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології. Стародавній світ і дослідження відмінностей між народами. Європейські вчені про психологію народів (середина XVIII — перша половина XIX ст.). Становлення етнічної психології у другій половині XIX сторіччя. Етнопсихологічні дослідження в Росії та Україні. Причини дискредитації етнопсихологічної науки наприкінці 20-х років у Росії. Розвиток етнопсихології в українській діаспорі.

Основні напрямки розвитку сучасної етнопсихологічної науки.

Відродження вітчизняної етнопсихології.

Змістовий модуль II. *Порівняно-культурний підхід до побудови загальнопсихологічного знання та основні проблеми сучасної етнопсихології*

Тема 4. *Основні напрямки етнопсихологічних досліджень*

Перші емпіричні дослідження в загальній психології (тести інтелекту. Зорові ілюзії. Колір: кодування і категоризація).

Основні напрямки етнопсихологічних досліджень: релятивізм, абсолютизм, універсалізм. Л. Леві-Брюль про ментальність первісної і сучасної людини. К. Леві-Строс про універсальність структури мислення.

Культурна варіативність регуляторів соціальної поведінки. Регулятивна функція культури. Індивідуалізм і колективізм. Вина і сором як механізми

соціального контролю. Конформність як регулятор поведінки індивіда в групі.

Тема 5. *Етнопсихологічні проблеми дослідження особистості*

Особистість у культурі етносів.

Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації. Визначення поняття “ментальність”. Емоційний (емотивний), пізнавальний (когнітивний) та поведінковий (конативний) компоненти ментальності, їх головні функції. Поняття про національну ідею, шляхи її реалізації. Психологічна сутність і зміст національного характеру. Основні структурні компоненти національного характеру. Визначення поняття “національний характер”. Фактори розвитку національного характеру.

Тема 6. *Етнокультурна варіативність соціалізації*

Національна свідомість, її основні ознаки. Детермінованість національної свідомості соціально-економічними й історичними умовами. Мова і національна свідомість етносу. Національна свідомість як фактор оптимізації сумісної діяльності людей, їх стосунків, умова гармонізації етнічної індивідуальності.

Соціалізація, інкультурація, культурна трансмісія. Етнографія дитинства. Етнокультурна варіативність соціалізації та виховання дітей.

Етнопсихологія сімейних відносин. Етнопсихологічна специфіка та етапи формування сімейних відносин. Етнопсихологічні особливості конфліктів у сімейних відносинах.

Своєрідність корекційної роботи психолога у різноетнічній родині.

Тема 7. *Етнічна самосвідомість та ідентичність особистості*

Психологічні характеристики основних ознак етнічної самосвідомості

Етнопсихологія українців. Загальний підхід до вивчення особливостей українського етносу. Д. Чижевський про риси українського національного характеру. Шляхи визначення національного типу: дослідження народної творчості; вивчення найяскравіших історичних епох; характеристика найвизначніших представників народу. Взаємодія з іншими народами і

формування українського національного характеру. Вплив геополітичного чинника на український національний характер. Історичний фактор у формуванні української самосвідомості. Релігія як фактор формування українського етносу. Сім'я і формування українського національного характеру.

Змістовий модуль III. Психологія міжетнічних стосунків

Тема 8. Універсальні і культурно-специфічні аспекти спілкування

Міжкультурні особливості вербальної та невербальної комунікацій.

Етносоціальні функції мови. Роль мови як консолідуючого етнічного фактору. Рідна мова. Національна мова. Державна мова.

Міжкультурні особливості комунікації. Особливості національних характерів, які відображені в усній народній творчості. Міжнаціональні різниці у міміці та жестах. Поняття про культурну дистанцію.

Тема 9. Етнічні стереотипи, їх структура та зміст. Причини стереотипізації

Сутність етнічних стереотипів. Етнічні стереотипи як складова соціальних стереотипів. Визначення та походження поняття “стереотип”. Основні соціальні функції стереотипів. Визначення поняття “етностереотип”.

Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки (соціалізація, наслідування, ідентифікація). Поняття про автостереотипи та гетеростереотипи. Явище ефекту “призми”. Етноцентризм, його ознаки та умови виникнення. Етноцентризм та націоналізм. Роль засобів масової інформації у формуванні стереотипів. Роль практичного психолога у вирішенні проблеми зниження етноцентризму, стереотипізації оцінок.

Тема 10. Етнічні конфлікти, їх сутність, об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення

Сутність етнічних конфліктів. Визначення поняття “етнічний конфлікт”. Об’єктивні та суб’єктивні умови виникнення етнічних конфліктів. Види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку. Історичні приклади конфліктів між етносами. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті. Шляхи подолання етнічних конфліктів.

Адаптація до нового культурного середовища. Акультурація. Пристосування. Культурний шок і етапи міжкультурної адаптації. Фактори, що впливають на процес адаптації до нового культурного середовища. Наслідки міжкультурних контактів для груп та індивідів. Підготовка до міжкультурної взаємодії. «Культурний асимілятор» або техніка підвищення міжкультурної сензитивності

ДИДАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

ЭТНОПСИХОЛОГИЯ КАК МЕЖДИСЦИПЛИНАРНАЯ ОБЛАСТЬ ЗНАНИЙ

1. Этнос как психологическая общность
2. Культура как психологическое понятие
3. Что такое этнопсихология?

Если спросить неспециалиста, что такое этнопсихология, большинство людей ответит, что это наука, изучающая психологию этносов, или народов. Ответ психолога или этнолога будет не столь определенным, поскольку в научном сообществе нет единства даже по терминологическим вопросам: 1) значение термина этнос остается неоднозначным, а значит, неизвестно, психологию какой общности изучает данная наука; 2) многие авторы предпочитают исследовать связи психологических характеристик не с этносом, а с культурой, поэтому необходимо четко осознавать, что такое *культура*; 3) сам термин *этнопсихология* не является общепринятым в мировой науке. Многие специалисты называют себя исследователями в

области «психологии народов», «психологической антропологии», «сравнительно-культурной психологии», «культурной психологии» и т.п. Иногда это одни и те же люди.

Попытаемся разобраться с этими проблемами и в первую очередь с тем, что представляет собой этнос. Мы используем этот термин для обозначения любых этнических общностей, однако отдаем себе отчет, что в зарубежной литературе понятие этноса употребляется крайне редко, а в отечественной — остается неоднозначным, так как пока еще не сложилось общепризнанного понимания его природы, характера и строения. В советской этнологии господствовали теоретические взгляды, согласно которым этносы (или этнические общности) — это реально существующие группы, которые возникают, функционируют, взаимодействуют между собой и, наконец, умирают. В соответствии с подобной концепцией первые этносы (племена и соплеменности) являются изначальной (примордиальной) характеристикой человечества и возникли с появлением человека современного типа в эпоху первобытно-общинного строя. Примордиалистского подхода в отношении этносов придерживаются многие исследователи, при этом их взгляды на природу подобных общностей кардинально расходятся. Существует даже попытка признания этносов в качестве божественного наследия, но чаще всего этнос рассматривается явлением хотя и «первородным», но природным или социально - историческим.

Л. Н. Гумилев (1912–1992) рассматривает этнос как явление географическое, природное, а не социальное. Этнос — это тот или иной коллектив людей (динамическая система), противопоставляющий себя всем прочим аналогичным коллективам ("мы" и "не мы"), имеющий свою особую внутреннюю структуру и оригинальный стереотип поведения. Иными словами, основными признаками этноса он считает психологические характеристики: самосознание (или идентичность) и стереотип поведения, понимаемый им как нормы отношений между группой и индивидом и между

индивидами. Стереотипы поведения формируются у ребенка в первые годы жизни, т.е. принадлежность к этносу не является врожденной, а приобретается в процессе социализации. Гумилев имеет в виду не воспитание в узком смысле слова, а формирование в определенной культурной среде. И в этом случае ученый находит доходчивый пример — пример своей матери Анны Ахматовой, которая в детстве воспитывалась французской гувернанткой и говорила по-французски, что не помешало ей стать великим русским поэтом. Но когда стереотипы поведения у ребенка сформированы, полностью изменить их нельзя, даже если он переедет в другую страну, освоит другой язык и культуру.

Намного больше сторонников имел в СССР социально-исторический вариант примордиализма, которым по существу является **теория этноса**, разработанная этнографами под руководством Ю. В. Бромлей. Он определяет этнос как исторически сложившуюся на определенной территории устойчивую совокупность людей, обладающих общими, относительно стабильными особенностями языка, культуры и психики, а также сознанием своего единства и отличия от других подобных образований (самосознанием), фиксированным в самоназвании. Кроме этноса в узком смысле слова, Бромлей выделяет этнос в широком смысле слова — этносоциальный организм, примером которого может служить нация, обладающая экономической и политической общностью.

И в наши дни многие этнологи рассматривают **этнос** прежде всего как сложившуюся в ходе исторического развития общества социальную группу, членов которой связывают такие объективные характеристики, как язык, обычаи, религия и т.д. и т.п. Впрочем, большинство из них уже давно отказалось от саморазрушительной для общества крайней точки зрения, согласно которой этнические группы обладают давним и строгим набором характеристик и ценностей. При отстаивании подобного подхода не только учеными, но и политиками может быть сделан вывод, что «...все члены группы практикуют или должны практиковать одну и ту же религию,

говорить на одном языке, носить одинаковые одежды, есть одну и ту же пищу, петь одни и те же песни».

Культурный примордиализм получил развитие и в зарубежной науке, однако в чистом виде в настоящее время он редко кем разделяется и даже раздаются голоса о необходимости изгнать термин «примордиальный» из лексикона социальных наук.

Намного большее распространение получила конструкционистская (*constructionist*) модель анализа этнических общностей, в соответствии с которой культурное единство этнической группы следует рассматривать не как ее первичную характеристику, а как результат и даже смысл ее существования. Впервые конструкционистский взгляд на этнические общности был заявлен в труде этнолога Ф. Барта, рассматривавшего этническую группу как особую форму социальной организации, структура которой создается людьми в процессе социальной категоризации — отнесения себя и других к определенным категориям. С позиции конструкционизма этнические категории — суть общности, изменяющиеся в результате исторических, экономических и политических обстоятельств и ситуативных воздействий, а границы между ними имеют «договорной» характер.

Широкое распространение получил также инструменталистский подход к изучению этнических общностей, рассматриваемых как «...социальные конструкции, возникающие и существующие в результате целенаправленных усилий со стороны людей и создаваемых ими институтов, особенно со стороны государства». Инструменталистский подход характерен прежде всего для политологических исследований межэтнических отношений, в которых этничность понимается как идеология, создаваемая элитой для мобилизации масс и достижения собственных интересов в борьбе за власть.

Для психолога важны не различия между современными подходами к интерпретации этноса. Намного важнее то общее, что есть во всех

подходах, — признание этнической идентичности (этнического самосознания, этничности) одной из характеристик этноса (или даже его единственной характеристикой). Это означает, что этнос является для индивидов психологической общностью. А изучать такие группы и людей, осознающих свое членство в них, — прямая задача психолога.

Для психолога не очень важно и то, на основе каких характеристик строится осознание этнической принадлежности. Главное, что у представителей этноса существует согласованное мнение о том, какие признаки являются этнодифференцирующими, т. е. отличающими данный этнос от всех других. В качестве таковых могут выступать самые разные характеристики: язык, ценности и нормы, историческая память, религия, представления о родной земле, миф об общих предках, национальный характер, народное и профессиональное искусство. Список этот бесконечен, в нем может оказаться и форма носа, и способ запахивания халата, как у древних китайцев, и даже характер кашля, как у индейцев кутенаи. Значение и роль признаков в восприятии членов этноса меняются в зависимости от исторической ситуации, от особенностей этнического окружения и многих других факторов. Не случайно попытки определить этнос через ряд признаков постоянно терпели неудачу, тем более что с унификацией культуры количество «традиционных» этнодифференцирующих признаков неуклонно сокращается, что, впрочем, компенсируется привлечением все новых элементов.

Важна не сама по себе культурная отличительность группы, а общность представлений ее членов об этнических маркерах, вера людей в то, что они связаны между собой естественными узами. Например, общность происхождения членов современных этносов — это красивый миф; с одной и той же территорией могут ассоциировать себя несколько народов; многие элементы народно-бытовой культуры сохранились только в этнографических музеях; этнический язык может быть утрачен

большинством населения и восприниматься лишь как символ единства. Поэтому с позиции психолога можно определить этнос следующим образом.

Этнос — группа людей, осознающих себя ее членами на основе любых признаков, воспринимаемых как естественные и устойчивые этнодифференцирующие характеристики.

2. Среди огромного множества признаков, которые воспринимаются как этнодифференцирующие и используются для маркировки групповых границ, подавляющее большинство составляют элементы, более или менее адекватно отражающие культурную отличительность. Во второй половине XX в. именно культуру чаще всего называют основным фактором, лежащим в основе межэтнических различий психики. Ряд этнопсихологических школ занимается изучением связи между культурой и психологическими характеристиками. Все эти обстоятельства требуют осмысления понятия *культура*.

Трудно представить себе более распространенный и более многозначный термин. В обиходном языке мы используем его оценочное значение, например, говорим о ком-то, что он культурный человек или что он ведет себя некультурно. В науке не пользуются этим оценочным значением, но по подсчетам социологов в различных областях научной деятельности сформулировано более 250 определений культуры. Самое короткое и одновременно самое широкое определение предложил американский культурантрополог М. Херсковиц (1895–1963), утверждавший, что «культура — это часть человеческого окружения, созданная самими людьми». В этом смысле к культуре принадлежит каждый, даже простейший предмет, созданный человеком, любая мысль, зародившаяся в его сознании. Культура — это то, что не есть природа.

При таком понимании культуры подчеркивается ее многоаспектность, полная невозможность перечислить все ее элементы. Это здания, орудия, одежда, способы приготовления пищи, социальное взаимодействие,

вербальная и невербальная коммуникация, воспитание детей, образование молодежи, религии, эстетические предпочтения, философия и многое другое.

Все эти элементы составляют материальные и духовные продукты жизнедеятельности человека. Материальная культура состоит из созданных человеком предметов или средств деятельности какой-либо устойчивой группы, но в этих предметах материализуются знания и умения, которые вместе с социально стандартизованными мыслями, чувствами, ценностями, нормами, представлениями о мире и правилами поведения являются элементами духовной культуры. Впрочем, разделение культуры на материальную и духовную есть только научная абстракция, так как все ее феномены связаны в единое целое, а каждый материальный предмет, прежде чем он был создан, должен был сначала стать «идеей» в мозгу человека. А любая идея, чтобы стать доступной для других людей, должна объективироваться в какой-либо материал — книгу, картину, скульптуру.

Этнопсихологи тоже изучают элементы духовной культуры. Так, специалисты в области психологической антропологии интересуются в первую очередь способами социализации детей у разных народов. Социальные психологи, проводящие сравнительно-культурные исследования, охватывают более широкий круг явлений, их волнует, как элементы культуры отражаются в сознании людей, «существуют в их головах».

Субъективная культура — это общие для ее носителей представления, идеи и убеждения о созданной людьми части человеческого окружения (нормах распределения, моральных ценностях, практиках воспитания детей, структурах семьи и многом другом). Например, родительский контроль одинаково высокого уровня может восприниматься детьми как забота, если в культуре нормой считается строгость, или как отсутствие любви там, где к детям относятся более снисходительно. Иными

словами, «показатели субъективной культуры отражают то, как ее носители воспринимают самих себя и оценивают свой образ жизни».

Мы все время говорим о различиях между культурами, но исследователи прежде всего выделяют культурные универсалии, т. е. черты культуры, свойственные всем народам. Например, повсюду на Земле в той или иной форме существуют религиозные обряды, совместный труд, танцы, образование, спорт, приветствия и многое другое. Но дело в том, что формы проявления этих культурных универсалий могут сильно различаться: приветствуя друг друга, люди в разных культурах пожимают руки, целуются, трутся носами или ложатся ничком на землю.

Специфичность элементов культуры обусловлена многими факторами. Но нас интересует социально-психологическая причина разнообразия культур. Выдающийся французский исследователь К. Леви-Строс называет этот фактор желанием отличаться от своих соседей, развивая оригинальный стиль жизни. В психологических понятиях мы определили бы его как потребность в идентификации с группой себе подобных и одновременно в дифференциации от членов других групп. Эти психологические феномены в дальнейшем мы будем рассматривать достаточно подробно.

Особое место среди причин разнообразия культур занимают объективные условия природной среды и географического положения, которые включают ландшафт, климат, флору, фауну (зверей в лесу, рыб в реках и морях), а также другие ресурсы — земельные угодья, полезные ископаемые и т.п. В далеком прошлом окружающая природная среда позволяла людям жить и выживать. Охотясь на зверей или занимаясь рыбной ловлей, они удовлетворяли свою потребность в пище, т. е. их усилия вознаграждались. Подобные действия становились обычаем и ложились в основу отличной от других групп системы ценностей, норм и правил поведения. [с. 24]Формирование такой системы еще больше увеличивало вероятность выживания группы, в результате ее члены испытывали удовлетворенность от принадлежности к ней, а элементы культуры

принимались всеми, кто мог общаться между собой — жил в одном месте в одно и то же время и говорил на одном языке. Система закреплялась в сознании, фиксировалась в камне, керамике, на бумаге, передавалась новым поколениям и регулировала поведение каждого члена общества.

Именно на ранних этапах развития человечества поведение индивидов жестко регулировалось с помощью обычаев и обрядов, в результате чего достигалась высокая степень их интеграции в культуру. Во многом это связано с зависимостью человека традиционного общества от суровых природных условий. Оно потому так и называется, что человек в нем может выжить, только сплотившись с соплеменниками вокруг общих традиций. В наше время культуры дают человеку больше свободы в выборе ценностей и правил поведения. Но и современные культуры «суперорганичны»: их члены приходят и уходят, а они остаются более или менее стабильными.

Необходимо отметить, что существуют разные точки зрения на связи между культурой и этносом. Многие исследователи считают, что границы культуры и этноса не идентичны. С одной стороны, одинаковые элементы культуры можно обнаружить у разных народов. С другой — каждый этнос может включать очень непохожие элементы культуры: русские живут в Архангельской и Воронежской областях, но сколь различны их жилища, костюмы, песни и танцы. На это можно ответить, что культура — не набор, а система определенным образом взаимосвязанных элементов. Мы не можем найти двух разных этносов с абсолютно одинаковыми культурами. А наличие нескольких субкультур в русской культуре — кстати сказать, различия между которыми все больше и больше сглаживаются, — не отрицает существования единой культуры русского народа.

Следует также иметь в виду, что в системе понятий, принятой в этнологии, под культурой часто понимается вся та общность, которая составляет данный этнос. При таком понимании культура охватывает все проявления социальной жизнедеятельности без разделения на сферы хозяйства, политики, социальных отношений и культуры в узком смысле

слова. Иными словами, термин «культура» подразумевает общество в целом и даже этнос в целом.

После короткого знакомства с тем, как определяются понятия «этнос» и «культура» в психологии и смежных науках, будет легче понять, что представляет собой наука этнопсихология.

3. Наличие нескольких терминов для обозначения науки этнопсихологии во многом связано с тем, что она находится на стыке многих областей знания. В состав ее «близких и дальних родственников» включают многие научные дисциплины: социологию, лингвистику, биологию, экологию и т.д. Что касается «родительских» дисциплин, то, с одной стороны, это наука, которая в разных странах называется этнологией (Россия), социальной антропологией (Великобритания) или культур-антропологией (США), а с другой — психология. Именно эти связи наиболее существенны. Две названные дисциплины длительно, но спорадически взаимодействовали. Но если в XIX в. они не были полностью разделены, если еще в начале XX в. многие крупнейшие ученые — от В. Вундта до З. Фрейда — являлись признанными авторитетами в обеих областях, то затем наступил период взаимного пренебрежения, даже враждебности. Единственным исключением оказалась теория «Культура и личность», которая развивалась в рамках культурной антропологии, но использовала психологические понятия и методы.

Для истории отечественной науки на протяжении почти всего XX в. характерно явное отставание в развитии этнопсихологических знаний. И это несмотря на то, что именно в СССР подход к психологии как культурно-исторической науке был заложен Л. С. Выготским. Однако с сожалением приходится признать правоту В. П. Зинченко — особенности советской эпохи, в которой создавалась культурно-историческая психология, не могли не отложить определенного отпечатка: Выготским и его последователями был осуществлен настоящий прорыв в *социально-историческую*

психологию, но не в *культурно-историческую* психологию в узком смысле слова.

И позже — в 70–80-е годы — исследования в СССР практически не проводились, но в зависимости от принадлежности авторов к определенной науке этнопсихология рассматривалась: как субдисциплина этнографии; как область знания на стыке этнографии и психологии, находящаяся ближе либо к этнографии, либо к психологии; как раздел психологии.

К этому времени в Северной Америке и Европе этнопсихология получила значительное развитие. В результате разобщенности исследователей даже возникли две этнопсихологии: этнологическая, которую в наши дни чаще всего называют ***психологической антропологией***, и психологическая, для обозначения которой используют термин ***сравнительно-культурная (или кросс-культурная) психология***. Решая одни и те же проблемы, культур-антропологи и психологи подходили к ним с разными мерками и разными концептуальными схемами.

Различия в их исследовательских подходах можно постичь, используя старую философскую оппозицию понимания и объяснения или современные понятия ***emic*** и ***etic***. Эти не переводимые на русский язык термины выделены американским лингвистом К. Пайком из имеющих «древнегреческое происхождение» наименований наук — ***фонемики*** и ***фонетики***. В дальнейшем во всех гуманитарных науках ***emic*** стали называть культурно-специфичный подход, стремящийся понять явления, а ***etic*** — универсалистский, объясняющий изучаемые явления подход. Эти термины употребляются и для обозначения двух направлений в этнопсихологии, исследующих психологические переменные, обусловленные культурой.

Все основные особенности ***emic*** подхода становятся понятными после знакомства со всемирно известными работами американских культурантропологов, например с автобиографической книгой М. Мид

«Иней на цветущей ежевике». Отправляясь в далекую экспедицию, культурантрополог «должен освободить свой ум от всех предвзятых идей» и изучать культуру, стремясь ее понять без попыток сравнения с другими культурами. Подобный подход М. Мид иллюстрирует с помощью следующего примера: «Рассматривая некое увиденное жилище как большее или меньшее, роскошное или скромное по сравнению с жилищами уже известными, мы рискуем потерять из виду то, чем является именно это жилище в сознании его обитателей».

Пример с жилищем понадобился американской исследовательнице из-за его простоты и наглядности, «жилище» можно заменить «нормами», «ценностями» и т.п.

Выделяют следующие основные особенности *etic* подхода в любой науке, изучающей какие-либо компоненты культуры:

изучается только одна культура со стремлением ее понять;

используются специфичные для культуры единицы анализа и термины носителей культуры; книги, написанные с этих позиций, как правило, даже содержат словарь основных понятий на языке изучаемой культуры;

любые элементы культуры, будь то жилище или способы социализации детей, изучаются с точки зрения участника (изнутри системы).

гипотезы невозможны, так как у исследователя существует «установка на возможность столкновения в любое мгновение с новой, еще не зарегистрированной формой человеческого поведения» Структура исследования постепенно раскрывается ученому, который заранее не может знать, какие единицы анализа он будет использовать.

Предметом психологической антропологии, опирающейся на *etic* подход, являются систематические связи между психологическими переменными, т. е. внутренним миром человека, и этнокультурными переменными на уровне этнической общности.

Это вовсе не означает, что культура не сравнивается с другими, но сравнения делаются лишь после ее досконального изучения, проведенного, как правило, в полевых условиях.

На сегодняшний день главные достижения в этнопсихологии связаны именно с этим подходом. Но он имеет и серьезные недостатки, так как существует постоянная опасность, что собственная культура исследователя окажется для него стандартом для сравнения. Всегда остается вопрос, может ли он столь глубоко погрузиться в чужую, часто очень отличающуюся от его собственной, культуру, чтобы понять ее и дать безошибочное описание присущих ей особенностей. Кроме того, этот подход очень уязвим при сравнении двух или нескольких культур из-за уникальности их культурно-специфичных элементов.

Основные особенности *etic* подхода:

изучаются две или более культуры со стремлением объяснить межкультурные различия и межкультурное сходство;

используются единицы анализа и сравнения, которые считаются свободными от культурного влияния;

исследователь занимает позицию внешнего наблюдателя, стремясь дистанцироваться от культуры;

структура исследования и категории для ее описания, а также гипотезы конструируются ученым заранее.

Предмет сравнительно-культурной психологии, опирающейся на *etic* подход, — изучение сходства и различий психологических переменных в различных культурах и этнических общностях.

Хотя в этом случае используются «объективные» методы (психологические тесты, стандартизированные интервью, контент-анализ содержания продуктов культуры — мифов, сказок, газетных публикаций), считающиеся свободными от влияния культуры, исследователи сталкиваются с большими трудностями при попытке избежать грубых субъективных ошибок. Многие культурантропологи крайне негативно

относятся к сравнительно-культурным исследованиям, утверждая, что невозможно найти адекватные показатели для сравнения, так как каждая культура представляет собой замкнутый и уникальный мир. Но и сами психологи часто не удовлетворены результатами уже проведенных сравнительно-культурных исследований.

Однако в большинстве сравнительно-культурных исследований мы имеем дело с псевдо-*etic* подходом. Их авторы не могут освободиться от схем мышления своей культуры, а сконструированные ими категории вовсе не являются свободными от ее влияния. Как правило, специфика европейско-американской культуры «налагается» на феномены других культурных систем. Яркий пример псевдо-*etic* сравнения из обыденной жизни: ассоциация, возникающая у многих европейцев на японское слово «гейша», — женщина легкого поведения. Такое сравнение неправомерно, но найти подлинное *etic* значение понятия «гейша» можно, проанализировав культурно-специфичную (*emic*) роль гейши в японской культуре. В отечественной литературе есть много подобных описаний, приведем одно из них — из книги В. В. Овчинникова «Ветка сакуры»:

«В буквальном переводе слово "гейша" означает "человек искусства". Гейша — это искусница; искусница развлекать мужчин, причем не только умением петь и танцевать, но и своей образованностью. Приравнивать гейш к продажным женщинам было бы так же неправомерно, как отождествлять с таковыми актрис вообще. В своем парике и гриме гейша воспринимается скорее как ожившая кукла, чем как живой человек. Турист, который воображает, что увидит в танцах гейш что-то пикантное, глубоко заблуждается. Рисунок их очень строг, почти лишен женственности, потому что танцы эти ведут свою родословную из старинного театра Ноо. Иногда гейши поют вместе с гостями, иногда играют в невинные застольные игры. Все это время они не забывают подливать мужчинам пива и сакэ, шутят с ними, а главное — смеются их шуткам. На этом какой-либо контакт кончается».

Итак, при знакомстве с японской культурой выясняется, что гейши, развлекавая гостей, декламируют стихи, танцуют, играют на музыкальных инструментах. Лучшими считаются не самые молодые и красивые, а более опытные и талантливые. Поняв это, можно найти более точную аналогию в европейской культуре — шуты, развлекавшие гостей и хозяев при дворах европейских феодалов в Средние века. А значит, подлинно *etic* будет сравнение гейши не с проституткой, а с шутом.

Так и в психологических сравнительно-культурных исследованиях, выделив универсальные (*etic*) категории, необходимо проанализировать их с помощью специфичных для каждой культуры (*emic*) методов и только затем сравнивать, вновь используя *etic* подход. Такое комбинированное исследование требует совместных усилий психологов и этнологов, следовательно, создания междисциплинарной этнопсихологии.

Однако если иметь в виду будущее этнопсихологии, ее специфику можно обозначить как изучение систематических связей между психологическими и культурными переменными при сравнении этнических общностей и их членов.

Но и давая такое определение, мы не совсем правы, так как забываем о третьей, стоящей несколько особняком, ветви этнопсихологии — *психологии межэтнических отношений*. В современном мире, в контексте непрекращающихся межэтнических конфликтов именно этот раздел этнопсихологии требует к себе самого пристального внимания.

«Маргинальное» положение психологии межэтнических отношений связано с тем, что три раздела этнопсихологии в разной степени связаны с одной из родительских дисциплин — психологией. *Психологическая антропология* только использует психологические понятия и методы, следовательно, связана с ней косвенно. *Сравнительно-культурные исследования* проводятся в рамках разных отраслей психологии: общая психология изучает обусловленные культурой особенности восприятия, памяти, мышления и т.п.; индустриальная психология — проблемы

организации труда и управления; возрастная психология — методы воспитания детей. Особое место занимает социальная психология, так как сравнению подвергаются не только закономерности поведения индивидов, малых групп и организаций, обусловленные их включенностью в этнические общности, но и психологические характеристики самих этих общностей.

Что касается *психологии межэтнических отношений*, то она является составной частью социальной психологии и лишь косвенно связана с культурантропологией. Зато кроме психологии у нее есть еще одна «родительская» дисциплина — социология. Это проистекает из-за маргинальности проблемы межгрупповых отношений, ее сильной включенности в систему социологических знаний.

Еще раз подчеркнем, что именно эта ветвь этнопсихологии должна привлечь к себе пристальное внимание психологов в связи с обострением межэтнической напряженности на территории бывшего СССР, именно она включена в социальную и политическую проблематику общества. В существующем социальном контексте не только специалисты - этнопсихологи, но и педагоги, социальные работники, представители многих других профессий по мере сил должны способствовать оптимизации межэтнических отношений. Однако помощь психолога или педагога будет действенной, если он не только разбирается в механизмах межгрупповых отношений, но и опирается на знание психологических различий между представителями разных этносов и их связей с культурными, социальными, экономическими, экологическими переменными на уровне общества. Только выявив психологические особенности взаимодействующих этносов, которые могут мешать в налаживании отношений между ними, специалист-практик может выполнить свою конечную задачу — предложить психологические способы их урегулирования.

Этнический парадокс современности

1. Психологические причины роста этнической идентичности в современном мире
2. Этническая идентичность в ситуации социальной нестабильности

Начиная с 60–70 годов XX столетия в мировом масштабе наметились процессы, характеризующиеся стремлением народов сохранить свою самобытность, подчеркнуть уникальность бытовой культуры и психологического склада, всплеском у многих миллионов людей этнической идентичности, или осознания своей принадлежности к определенному этносу. Это явление затронуло население множества стран на всех континентах, общества разного типа и уровня развития — от традиционных до постиндустриальных. Вначале оно даже получило название **этнического парадокса современности**, так как долгое время многие ученые полагали, что тенденции глобализации, нарастающей унификации духовной и материальной культуры и развития личностного индивидуализма постепенно приведут к потере значения этнических факторов в жизни людей.

Но в настоящее время этническое возрождение рассматривается как одна из основных черт развития человечества на современном этапе. Почти повсеместный интерес к своим корням у отдельных людей и целых народов проявляется в самых разных формах: от попыток реанимации старинных обычаев и обрядов, фольклоризации профессиональной культуры, поисков «загадочной народной души» до стремления создать или восстановить свою национальную государственность.

К сожалению, когда эти законные интересы сталкиваются с интересами других народов, мы наблюдаем ситуации межэтнической напряженности. Очень часто дело доходит до открытых межэтнических конфликтов и кровопролитных войн. В 90-е годы XX в. среди самых ожесточенных можно выделить столкновения между сербами и хорватами в

бывшей Югославии, между абхазами и грузинами, армянами и азербайджанцами на территории бывшего СССР.

Но если во всем мире представители разных наук уже около сорока лет изучают этническое возрождение, то в бывшем СССР, если верить многочисленным специалистам-обществоведам доперестроечной поры, процесс шел в противоположном направлении: национальные общности не только расцветали, но и сближались, а национальный вопрос был полностью решен. На самом деле ситуация в нашей стране не отличалась от мировой, и у многих народов наблюдался рост этнической идентичности и этнической солидарности.

Мы не будем подробно останавливаться на непсихологических причинах роста этнической солидарности большинства народов бывшего СССР, а только перечислим некоторые из них: 1) имперское колониальное наследие, в частности приоритет православной церкви даже в годы гонений на религию — когда все церкви были «плохие», православная была все-таки немного лучше; 2) преступления против человечества (депортации целых народов, репрессии против национальной интеллигенции); 3) сверхпроизвольность этнотерриториального членения страны: только 53 народа из более чем 100, проживавших на территории бывшего СССР, имели свои национальные единицы, причем была установлена их строгая иерархия — союзные республики, автономные республики, автономные области, автономные округа. А статус национально-государственных образований и их границы очень часто определялись без учета численности и реального расселения народов.

В этой ситуации задолго до распада СССР многие этносы стремились к самоопределению, рассматривая существующий порядок как незаконный. Национальная напряженность проявлялась во многих регионах, случались и массовые выступления: например, в 70-е — начале 80-х годов в Грузии, Абхазии, Северной Осетии, Якутии. Но известны они были только специалистам. Этнографы и социологи знали, что на территории СССР

существуют многочисленные узлы межнациональных противоречий, которые в любой момент могут вспыхнуть, — Абхазия, Нагорный Карабах, Южная Осетия и многие другие. И все-таки кризис конца 80-х годов, когда гласность «выпустила джина из бутылки», застал всех врасплох. Неподготовленными к нему оказались не только государственные структуры, но и научное сообщество, многочисленные специалисты, занимавшиеся доказательством расцвета и сближения наций: историки, философы, социологи, демографы. Неподготовленными оказались и психологи, но по другой причине — этнопсихология в это время находилась в нашей стране в зачаточном состоянии, этнопсихологические исследования не проводились с 30-х годов, когда их фактически запретили, прямо связывая с расизмом и национализмом.

Но если в жизни современного человека осознание своей принадлежности к определенному народу, поиски его особенностей — в том числе и особенностей психики — играют столь важную роль и оказывают столь серьезное влияние на отношения между людьми (от межличностных до межгосударственных), то совершенно необходимо изучение психологического аспекта этнического фактора. Необходимо развитие этнопсихологии, как и других наук — этносоциологии, этнополитологии, — с разных сторон анализирующих многочисленные «национальные» проблемы, встающие перед современным обществом. Этнопсихологи призваны выяснить, где нужно искать причины столь частого непонимания, возникающего при контактах представителей разных народов; существуют ли какие-либо обусловленные культурой особенности психики, которые заставляют членов одного народа игнорировать, смотреть сверху вниз или дискриминировать представителей другого народа; имеются ли психологические явления, способствующие росту межэтнической напряженности и межэтническим конфликтам. Среди множества вопросов, требующих ответа, и вопрос о психологических причинах возрастания роли этнической идентичности в наше время.

1. В мировой науке существует несколько объяснительных концепций этнического возрождения, характеризующего рубеж веков. Разные социологические школы объясняют рост этнической идентичности: а) реакцией отставших в развитии народов на порождающую этнокультурное разделение труда экономическую и технологическую экспансию народов более развитых; б) мировой социальной конкуренцией, в результате которой, несмотря на унификацию материальной и духовной культуры, интенсифицируется внутриэтническое взаимодействие; в) повышением влияния больших социальных групп в экономике и политике и облегчением процессов их сплочения благодаря средствам массовой коммуникации. При этом утверждается, что именно этнические общности оказываются в более выгодном положении, чем другие большие группы, например социальные страты. В любой из этих концепций этнос рассматривается как группа, призванная обеспечивать экономические и политические преимущества.

Этнос как *психологическая общность* способна успешно выполнять важные для каждого человека функции: 1) ориентировать в окружающем мире, поставляя относительно упорядоченную информацию; 2) задавать общие жизненные ценности; 3) защищать, отвечая не только за социальное, но и за физическое самочувствие. Человеку всегда необходимо ощущать себя частью «мы», и этнос — не единственная группа, в осознании принадлежности к которой человек ищет опору в жизни. Среди таких групп можно назвать партии, церковные организации, профессиональные объединения, неформальные объединения молодежи и т.д. и т.п. Многие люди целиком «погружаются» в одну из подобных групп, но членство в них не всегда приводит к удовлетворению потребности в психологической стабильности. Опора оказывается не слишком надежной, ведь состав групп постоянно обновляется, сроки их существования ограничены во времени, самого человека могут за какую-то провинность из группы изгнать. Всех этих недостатков лишена этническая общность. Это устойчивая во времени

межпоколенная группа, для которой характерна стабильность состава, а каждый человек обладает устойчивым этническим статусом, его невозможно «исключить» из этноса. Благодаря этим качествам этнос является для человека надежной группой поддержки.

Конечно, кроме этнических есть и другие стабильные большие группы. Еще больше их существовало на более ранних этапах развития человечества. В традиционных обществах и сейчас имеются группы (большая семья, род, сообщество соседей), которые лучше, чем современные этносы, выполняют ценностно-ориентационную и защитную функции. Так, получаемая от них информация не только однородна и упорядочена, но и требует однозначного, безукоризненно точного выполнения множества обрядов, сопровождающих каждый шаг жизни человека от рождения до смерти и всю его хозяйственную деятельность.

Культуры таких групп, культуры, ориентированные на предков и традиции, американский этнолог Маргарет Мид (1901–1978) назвала ***постфигуративными***.

«Постфигуративная культура — это такая культура, где каждое изменение протекает настолько медленно и незаметно, что деды, держа на руках новорожденных внуков, не могут представить себе для них никакого иного будущего, отличного от их собственного прошлого. Прошлое взрослых оказывается будущим каждого нового поколения; прожитое ими — это схема будущего для их детей. Чтобы сохранить такую культуру, старики были нужны, и не только для того, чтобы иногда вести группы людей на новые места в периоды голода, но и для того, чтобы служить законченным образцом жизни, как она есть. Ответы на вопросы: "Кто я? Какова суть моей жизни как представителя моей культуры? Как я должен говорить, двигаться, есть, спать, любить, зарабатывать на жизнь, встречать смерть?" — считаются предрешенными».

Современные этнические общности не имеют столь непререкаемых традиций и стабильной картины мира, многие элементы их культуры

размываются — интернализируется хозяйственная деятельность, жилище, пища, искусство. Этносы в значительной степени оторваны от традиций, поведение предков не рассматривается членами группы как модель. Это кофигуративные культуры, в которых «...преобладающей моделью поведения для людей оказывается поведение их современников». Но разрыва поколений все-таки не происходит. Всегда остаются слои культуры, позволяющие осознавать свою принадлежность к этнической общности: язык, религия, миф об общих предках, историческая память, богатая подвигами героев или общими страданиями.

Но американская исследовательница предсказывала появление еще одной культурной нормы — префигуративных культур, где не предки и не современники, а сам ребенок определяет ответы на сущностные вопросы бытия. В этом случае старшие не видят повторяющимся в жизни молодых их собственный опыт, жизнь родителей не является моделью для детей, происходит разрыв поколений: «Еще совсем недавно старшие могли говорить: "Послушай, я был молодым, а ты никогда не был старым". Но сегодня молодые могут им ответить: "Ты никогда не был молодым в мире, где молод я, и никогда им не будешь"».

Среди особенностей современного общества можно найти проявления того, что прогноз Мид сбывается. Тенденция к росту влияния сверстников на процесс формирования ценностных ориентаций подростков и к одновременному снижению влияния семьи зафиксирована и в эмпирических исследованиях отечественных психологов. Так, были выявлены достаточно яркие изменения в социальной сети московских подростков: между 1991 и 1993/94 гг. доля сверстников в ней возросла с 42% до 50%, а доля семьи снизилась с 50% до 41%.

Но если бы предсказание американской исследовательницы сбылось полностью, человечество исчезло бы с лица земли. Несмотря на любые инновации, человечеству, чтобы самовоспроизводиться и саморегулироваться, необходимо сохранять связи между поколениями. Не

случайно и результаты упомянутого исследования свидетельствуют о том, что даже в условиях быстрых социальных изменений подростки, хотя и интенсифицируют связи со сверстниками, ориентируются прежде всего на нормы и ценности взрослых.

Более того, в современном мире наблюдается психологический сдвиг в настроениях людей — большой интерес к «корням». Это умонастроение есть следствие восприятия современной эпохи как периода упадка, разложения, кризиса цивилизации. Международные конфликты, опасность ядерной войны, экологическая угроза и т.п. сопровождаются чувствами страха, неуверенности, ощущением бессмысленности существования.

Человек ощущает нестабильность окружающего мира, уменьшается его оптимизм и желание смотреть вперед, его охватывает «шок будущего». Все больше людей стремятся преодолеть оторванность от своих корней, склонны смотреть назад и вглубь, искать поддержку и защиту в стабильных ценностях предков. Кроме того, экономически развитые общества не сформировали к настоящему времени «...идеологии, способные удовлетворить человеческую потребность в осмысленном существовании и ощущении общности». Поэтому именно межпоколенные стабильные группы, прежде всего этносы, несмотря на предсказанные Мид и действительно наметившиеся тенденции к их разрушению, приобретают столь существенное значение в жизни современного человека.

Итак, мы выделили одну из психологических причин роста этнической идентичности — поиск ориентиров и стабильности в перенасыщенном информацией и нестабильном мире. Вторая психологическая причина лежит на поверхности и не требует особых доказательств. Это — интенсификация межэтнических контактов, как непосредственных (трудовая миграция, студенческие обмены, перемещение миллионов эмигрантов и беженцев, туризм), так и опосредованных современными средствами массовой коммуникации от спутникового телевидения до сети Интернета. Иными словами, это то, что в современной науке называют глобализацией,

основными характеристиками которой рассматриваются новые технологии, приведшие к разительным переменам в самом характере, объеме и скорости передачи информации, а также дальние путешествия, ставшие частью образа жизни широких слоев живущих на Земле людей. Повторяющиеся прямые и опосредованные средствами массовой коммуникации контакты актуализируют этническую идентичность, так как только через сравнение можно наиболее четко воспринять свою «русскость», «еврейство» и т.п. как нечто особое. Психологические причины роста этнической идентичности едины для всего человечества, но особую значимость этнос приобретает в эпоху радикальных социальных преобразований, приводящих к социальной нестабильности.

2. В условиях острой социальной нестабильности этнос часто выступает в качестве аварийной группы поддержки. Именно в такой период, в который вступила и наша страна в конце 1980-х годов, человеку свойственно ориентироваться на этнические общности и нередко преувеличивать позитивное отличие своей общности от других.

Следует отметить, что этнос был группой поддержки для очень многих людей и в бывшем СССР. А когда колосс зашатался и к осознанию незаконности существующих отношений между группами добавилось осознание их нестабильности, этнические чувства выплеснулись наружу. В нашей стране этому процессу способствовало еще и то обстоятельство, что в советский период этносы оказались одними из немногих общностей, которые были способны выполнять столь необходимые для человека ценностно - ориентационную и защитную функции. Как известно, в СССР в течение семидесяти лет проводился «эксперимент» по установлению социальной однородности. В результате его осуществления были уничтожены многие группы, которые в большей или меньшей степени служили человеку опорой и защитой, — сословия, крестьянская община, большинство церковных приходов, многочисленные партии, землячества национальных меньшинств и т.п.: «от крестьянского двора до союза поэтов,

от кооператива маслобойщиков до университетской профессуры». Были утеряны и региональные элементы культурной отличительности, на основе которых формировалась групповая идентичность граждан Российской империи, осознававших себя в первую очередь поморами, казаками, мегрелами, а не русскими, украинцами, грузинами.

Кроме этнических общностей, осталось очень мало больших групп, по отношению к которым можно было сохранить позитивную социальную идентичность. Во-первых, государство, и действительно, при государственном социализме очень многие граждане СССР чувствовали себя полностью защищенными и оберегаемыми великой державой. Идеологическая машина много сделала для того, чтобы советские люди знали только одну страну, «где так вольно дышит человек». Во-вторых, социальные классы, но при диктатуре одного из них — пролетариата — сложно сохранять позитивную групповую идентичность с остальными. Кроме того, функционировали одна партия — КПСС, одна молодежная организация — комсомол, одна детская — пионерская — организация. Конечно, этого явно недостаточно для удовлетворения интересов всех граждан огромной страны. Но зато это были стабильные, могущественные группы, по отношению к которым очень многим — не без помощи идеологических институтов — удавалось сохранить позитивную групповую идентичность. И защиту человек действительно искал у партии, даже если он только декларировал коммунистические нормы и ценности. Защита не обязательно состояла в привилегиях. На мужа-пьяницу жена жаловалась в партком, заявление с просьбой починить крышу писали в райком КПСС. А многим из 18 млн членов партии было достаточно одного чувства принадлежности к группе, которая имела самый высокий статус в обществе.

Но времена изменились. Нет больше великой державы — СССР, могущественной партии, славного комсомола. Человек остался один на один с нелегкой жизнью и не знал, кто он такой, на какие ценности ему ориентироваться. Как никогда ему требуется защита и поддержка, так как

распад СССР и советской системы повлекли за собой массовый «культурный шок» и потерю устойчивой социальной идентичности. Когда окружающий мир перестает быть понятным, начинается поиск групп, которые помогли бы восстановить его целостность и упорядоченность, защитили бы от трудностей пореформенной жизни.

И действительно, за последние годы появилось много новых групп, претендующих на эту роль, — кришнаиты и хиппи, белое братство и рокеры. Предпринимаются попытки возродить уничтоженные за годы советской власти общности: действуют общества потомков дворян и купцов, все более активны «казачьи войска». Партии исчисляются десятками, если не сотнями. Но все эти группы не могут успешно выполнять ценностно-ориентационную и защитную функции для большинства граждан. Более того, очень часто эти объединения — по крайней мере, на первом этапе своего существования — оказываются лишь *инсценировками групп*, если использовать термин, предложенный социологом Л. Г. Иониным. В подобных группах превалируют внешние знаки идентификации: их члены осваивают символику одежды (сари, кожаные куртки, казачью форму), специфический жаргон, стиль движений и приветствий.

Многие люди удовлетворяются идентификацией с подобными субкультурами, но для большинства в период слома социальной системы необходимо «зацепиться» за что-то более стабильное, идентифицироваться с более устойчивыми общностями, к которым индивид «приписывается» по факту рождения и идентичность с которыми закрепляется в процессе социализации. Как и в других странах, переживающих эпоху острой социальной нестабильности, такими группами оказались *межпоколенные общности — семья и этнос*.

Во многих случаях идентификации с семьей и этносом взаимосвязаны и усиливают друг друга. «Семейная память» представляет собой один из основных способов конструирования опосредованной этнической идентичности, например через мифологизирование «бабушек»,

сохранивших ценности и обычаи народа. С помощью осознания своей принадлежности к этносам потерявшие опору в жизни бывшие граждане бывшего СССР стремились найти выход из состояния социальной неприкаянности и беспомощности, почувствовать себя частью общности, которая обязательно имеет привлекательные черты. Конечно, на первых порах и здесь не обходилось без «инсценировок». При этом «этнические новые русские» (или украинцы, татары и т.п.), не так давно осознававшие себя прежде всего «советскими» и не задумывавшиеся о том, что их связывает с этносом, кроме пятого пункта в паспорте, часто выделяют либо самые внешние знаки идентичности (национальную одежду, другие элементы оформления внешности, стиль речи), либо глубинные факторы крови, миф об общем происхождении. Так, члены русских националистических групп опираются на идеи о великом предназначении России, рассуждают, используя архаизированный стиль речи, о тайнах русской души. Более того, люди часто доказывают превосходство своего народа не только с помощью самых красивых усов или самой загадочной души. Используют и социально-психологические механизмы, которые помогают противопоставлять свой народ всем остальным и смотреть на них сверху вниз. Используют, к великому сожалению, и коллективные действия, далеко не всегда мирные.

ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ

1. Етнопсихологія — это:

- а) наука, изучающая психологические особенности индивида или группы людей, связанные с этнической или культурной принадлежностью и проявляющиеся на сознательном и бессознательном уровнях;**
- б) наука, изучающая психологические особенности духовной культуры народов;
- в) наука о закономерностях, механизмах и фактах психической жизни человека;
- г) наука о взаимодействии людей друг с другом;
- д) наука о феноменальных (бестелесных) сущностях, которые образуют содержание отдельного «я».

2. Структура этнической психологии включает, за исключением:

- а) национальный характер;
- б) национальное самосознание;
- в) национальные чувства и настроения;
- г) личный опыт;**
- д) национальные интересы.

3. Одним из основных понятий этнической психологии является:

- а) народность;
- б) дух;
- в) этнос;**
- г) традиции;
- д) привычки.

4. Для измерения культур используются следующие синдромы, за исключением:

- а) простота — сложность;
- б) индивидуализм — коллективизм;
- в) открытость — закрытость;

г) маскулинность — феминность;

д) духовность — бездуховность.

5. Концепция выявления типических коллективных переживаний в рамках этнической психологии принадлежит:

а) Г.Г. Шпету;

б) Лацарусу;

в) В.О. Ключевскому;

г) Н.Г. Чернышевскому;

д) Н.А. Бердяеву.

6. В кросскультурной психологии выделяют 4 измерения стилей вербальной коммуникации (исключите лишнее):

а) прямой и не прямой;

б) искусный (вычурный) и краткий (сжатый);

в) личностный и ситуационный;

г) инструментальный и аффективный;

д) глобальный и местный.

7. Случаи массовых перемещений, когда представители того или другого этноса добровольно или вынужденно покидают территорию места формирования этноса и переселяются в иные географические или культурные пространства, называется:

а) культурным шоком;

б) миграцией;

в) аккультурацией;

г) геноцидом;

д) ассимиляцией.

8. Автором теории психологии народов является:

а) Барцини;

б) Бенедикт;

в) Штейнталь;

г) Фромм.

9. Принцип совместимости, когда разные группы сохраняют свои, присущие им культурные индивидуальности, хотя в тоже время объединяются в единое общество на другом, равно значимом для них основании, называется:

- а) сегрегацией;
- б) интеграцией;**
- в) сепарацией;
- г) маргинализацией;
- д) идентификацией.

10. В психологии причины этнических конфликтов обычно рассматриваются в рамках более общих теорий (исключить один неверный ответ):

- а) межгрупповые конфликты как продукт универсальных психологических характеристик;
- б) индивидуальные различия как основа межгрупповых конфликтов;
- в) теория реального конфликта;
- г) теория научения.**

11. Вставьте пропущенное слово, чтобы получилось целостное представление. Для формирования и поддержания этнической . . . необходимо искать пути взаимопонимания и тождественности культур на основе общих для всего человечества нравственных ценностей. Слова для выбора:

- а) идентичность;
- б) толерантность;**
- в) самооценка;
- г) совместимость.

12. Обратной стороной внутригруппового фаворитизма считается:

- а) этноцентризм;
- б) этническое самосознание;
- в) этническая идентичность;

- г) этнический автостереотип;
- д) межгрупповая враждебность.**

13. Вставьте слово и закончите определения понятия: ... — восприятие и интерпретация поведения других через призму своей культуры Слова для выбора:

- а) этнос;
- б) плюрализм;
- в) мультикультурализм;
- г) этноцентризм;**
- д) национальность.

14. Э. Эриксон считал, что теория «тугого пеленания» получила усиление в:

- а) США;
- б) Индонезии;
- в) Китае;
- г) России.**

15. При подготовке индивидов к взаимодействию в инокультурной среде психологи обычно рекомендуют во избежаниенедоразумений использовать как можно меньше:

- а) жесты;**
- б) паузу;
- в) подручные средства;
- г) шпаргалки;
- д) легенды.

16. Приписывание причин поведения или результатов деятельности при восприятии людьми друг друга называют:

- а) рефлексией;
- б) сознание;
- в) каузальной атрибуцией;**

- г) перцепцией;
- д) иллюстрацией.

17. В структуре этнической идентичности обычно выделяют два основных компонента:

- а) когнитивный и аффективный;**
- б) индивидуалистический и коллективистический;
- в) категориальный и образный;
- г) вербальный и невербальный;
- д) религиозный и атеистический.

18. Упрощенными образами этнических групп являются:

- а) этнические стереотипы;**
- б) этнические отношения;
- в) этническая идентичность;
- г) этническая эндогамия;
- д) родной язык и культура.

19. Обычно выделяются три основные стратегии разрешения этнических конфликтов на макроуровне (исключить неверный ответ):

- а) правовые механизмы;
- б) боевые действия;**
- в) переговоры;
- г) информационный путь.

20. Основными характеристиками взаимодействующих культур являются (исключите неверный ответ):

- а) степень сходства между культурами;
- б) степень различия между культурами;
- в) особенности культуры, к которой принадлежат переселенцы и визитеры;
- г) особенности страны пребывания;
- д) степень каузальной атрибуции.**

21. Нация это:

- а) исторически сложившаяся общность людей, обладающая единым языком и

культурой, а также общим самосознанием;

б) это группа людей сложившаяся по отношению к средствам производства;

в) это человеческая общность характеризующаяся общими наследственными физиологическими особенностями, связанные с единством происхождения и определенной распространения;

г) сплоченная общность людей, характеризующаяся единством языка, культуры, территории, а также тесными экономическими контактами.

22. Система определенных связанных представлений членов того или иного этноса, относительно своеобразия и особенностей бытия, мира, ценностных ориентаций и этнических констант — это

а) этническая картина мира;

б) этнические константы;

в) менталитет;

г) аттитюды.

23. Сочетание индивидуальной оценки человеком, являющимся представителем конкретного этноса, своих возможностей и качеств и своей роли в этносе, общая оценка уровня значимости этноса среди других народов.

а) национальное самосознание;

б) национальная самооценка;

в) национальный язык.

24. Направленность и склад мышления личности, этнической группы — это

а) этническая картина мира;

б) этнические константы;

в) менталитет;

г) аттитюды

25. Специальная методология этнопсихологии включает в себя следующие принципы:

а) принцип детерминизма;

- б) принцип единства сознания и деятельности;**
- в) принцип переноса;
- г) принцип учета этнологических факторов;
- д) принцип относительности всех психологических факторов.**

26. О каком принципе выработанном в рамках этнопсихологии и этнопедагогике идет речь: «Воспитание обязано ориентироваться на такие педагогические мероприятия, которые были бы понятны представителям данной национальной общности, соответствовали ее исторически сложившимся традициям»:

- а) принцип этнопсихологического детерминизма;
- б) принцип воспитания в условиях специальной жизни и труда;
- в) принцип единства национального сознания и национального своеобразия педагогической деятельности;**
- г) принцип развития адаптационной возможности к воспитательным воздействиям.

27. Кто из исследователей пришел к выводу, что каждая нация имеет свой темперамент и своеобразные черты характера:

- а) К.Д. Кавелин;
- б) В.М. Бехтерев;**
- в) В.С. Соловьев;
- г) Л.С. Выготский.

28. Кто автор монографии «Психология народа»:

- а) В. Вундт;**
- б) В.О. Ключевский;
- в) Х. Штейнталь;
- г) Н.А.Бердяев.

29. К основным признакам отличия рас относятся:

- а) особенности характера;
- б) цвет кожи;**

в) форма черепа;

г) особенности телосложения.

30. Национальному сознанию присущи следующие характеристики:

а) представления о национальных ценностях и интересах;

б) существование особо национального языка, посредством которого идет накопление и выражение опыта;

в) наличие целостной картины мира, ее передача другому поколению и детерминированность сложного восприятия жизни.

31. Последствия межэтнических взаимоотношений:

а) геноцид;

б) национализм;

в) ассимиляция;

г) сегрегация;

д) интеграция.

32. Автостереотипы:

а) всегда положительны;

б) всегда отрицательны;

в) положительны или отрицательны в зависимости от особенностей личности.

33. Процесс формирования негативных отношений к представителям той или иной нации на основе бессознательного, эмоционального отвержения какой-либо идеи, которая кажется неприемлемой — это

а) психологическое вытеснение;

б) психологические смысловые барьеры;

в) противоположная реакция.

34. Это когда одна национальная общность постепенно перенимает обычаи, традиции другой доминирующей группы, вплоть до полного растворения в ней.

а) интеграция;

б) миграция;

в) ассимиляция;

г) адаптация.

35. Крайняя форма межэтнического взаимодействия:

а) ассимиляция;

б) дискриминация;

в) геноцид;

г) детерминация.

36. Кто охарактеризовал механизм зарождения и функционирования социальных установок:

а) К. Леви-Строс;

б) Н.И. Надеждин;

в) М. Лацарус;

г) Д.И. Узнадзе.

37. Гетеростереотип это:

а) мнение, суждение, оценка, относимая к своей этнической общности ее представителей;

б) совокупность оценочных суждений о другом народе;

в) устойчивые образы сложившиеся у представителей тех или иных этнических общностей;

г) все ответы верны.

38. Что относится к атрибутивным процессам:

а) психологическая защита;

б) каузальная атрибуция;

в) стереотипизация.

39. Этническая идентичность включает в себя:

а) овладение индивидуальными в процессе взаимодействия со средой механизмами социального поведения и усвоения его норм;

б) осознание своей принадлежности к определенной этнической общности;

в) постоянное сравнение вновь воспринимаемых сознанием воздействий

объективной деятельности со старым по содержанию опытом;

г) механизм с помощью которого этническая группа «передает себя по наследству» своим новым членам, прежде всего детям.

40. Социально фиксированная установка, предрасположенность к определенному поведению личности — это

а) этническая картина мира;

б) этнические константы;

в) менталитет;

г) аттитюды.

41. Второй по порядку следования этапы формирования супружеских отношений в много национальной семье:

а) накопление опыта семейной жизни;

б) формирование взглядов на свою собственную семью как много национальную;

в) первичное знакомство с семейной жизнью;

г) дальнейшее совершенствование семейных отношений;

д) реализация собственных представлений о много национальной семье.

42. Активное неосознанное устранение из сферы сознательного представителей тех иных наций негативных переживаний – это

а) психологическое вытеснение;

б) психологические смысловые барьеры;

в) противоположная реакция.

43. В классификацию этнических конфликтов по приоритетным целям входят:

а) социально-экономические, этно-территориальные, этнодемографические конфликты;

б) конфликты между этническими группами и государством, между этническими группами;

в) культурно-языковые, экологические, этно-территориальные, исторические, конфессиональные конфликты.

44. К последствиям межэтнических отношений не относится:

- а) геноцид;
- б) национализация;**
- в) ассимиляция;
- г) сегрегация;
- д) интеграция.

45. Кто занимался исследованием национальной психологии народов, населявших СССР:

- а) В.М. Бехтерев;
- б) А.Р. Лурия;
- в) Б.Ф. Поршнев;**
- г) Д.Н. Овсянников-Куликовский.

46. Бессознательные комплексы, выполняющие в этнической культуре роль основных механизмов, ответственных за психологическую адаптацию этноса к окружающей среде — это

- а) этническая картина мира;
- б) этнические константы;**
- в) менталитет;
- г) аттитюды

47. Набор общих наследственных физиологических особенностей индивида, связанных с единством происхождения и определенной общностью распространения — это

- а) нация;
- б) этнос;
- в) раса;**
- г) национальное сознание.

48. Вставьте пропущенное слово. Л.Н. Гумилев определил этногенез как длительный циклический процесс развития, включающий в себя четыре фазы: возникновение, подъем, ..., исчезновение этноса.

- а) упадок**

б) расцвет

в) закат

49. Взаимное непонимание, возникающее между людьми и вызываемые тем, что одно и то же явление имеет разные смысловые значения и неоднозначное толкование из-за принадлежности к разным этническим общностям -это

а) психологическое вытеснение;

б) психологические смысловые барьеры;

в) противоположная реакция.

50. Совокупность материальных и духовных ценностей нации а также используемых ею способах взаимодействия с природой и другими нациями.

а) историческая память;

б) национальное сознание;

в) национальная культура.

51. Что относится к официальным этническим символам:

а) флаг;

б) литературные произведения;

г) гимн страны;

д) лозунги.

52. Вставьте пропущенное слово

Этнические ... понимаются как относительно устойчивые упрощенные схематизированные и эмоционально окрашенные образы и мнения обобщенного характера о той или иной этнической группе.

а) стереотипы

б) процессы

в) культуры

53. Устойчивая генетическо-социальная группировка людей, обладающая общим языком, культурой и собственным самосознанием — это

- а) нация;
- б) этнос;**
- в) раса;
- г) национальное сознание.

54. Этнические стереотипы выполняют следующие функции:

- а) упорядочение информации;**
- б) экономят усилия человека при восприятии объектов окружающей действительности;**
- в) защита ценностей;**
- г) дают возможность анализировать психический состав людей в социальном, политическом и этническом контексте.

55. Процесс продвижения этнических групп в пределах этнической территории, переселение их в другие районы.

- а) интеграция;
- б) миграция;**
- в) ассимиляция;
- г) адаптация.

56. Признак существования нации, включающий в себя информацию о предках (предания, традиции, заветы и т.д.).

- а) историческая память;**
- б) национальное сознание;
- в) национальная культура.

57. Вставьте пропущенное слово. — это процесс передвижения этнических групп за пределами этнической территории.

- а) иммиграция
- б) эмиграция**
- в) сегрегация

58. Механизмы формирования этнических стереотипов:

- а) схематизация;**
- б) каузальная атрибуция;**

- в) сегрегация;
- г) вытеснение;
- д) категоризация;**
- е) проекция.**

59. Кто из исследователей выделил следующую иерархию человеческих рас: первобытные расы, низкие расы, средние расы, высшие расы:

- а) А.Л. Леви-Брюль;
- б) В.М. Бехтерев;
- в) А.А. Потебня;
- г) Г. Лебон.**

60. Большая социальная группа, чрезвычайно сплоченная и имеющая одну территорию, язык, культуру, черты национальной психики и тесные экономические связи — это

- а) нация;**
- б) этнос;
- в) раса;
- г) национальное сознание.

61. Кто был первым известным ученым, описавшим нравы народов других стран:

- а) Геродот;**
- б) Гиппократ;
- в) Ш. Монтескье;
- г) Г. Гегель.

62. Группы, сохраняя свою этническую идентичность, объединяются в единое целое на каком-либо значимом для них основании (экономические и культурные).

- а) интеграция;**
- б) миграция;
- в) ассимиляция;
- г) адаптация.

63. Первый по порядку этап протекания межэтнического конфликта:

- а) латентная или скрытая стадия;**
- б) насильственное протекание;
- в) начало конфликта, открытый конфликт;
- г) нарастание межэтнической напряженности;
- д) равновесие или баланс сил;
- е) разрешение конфликта, урегулирование.

64. Идеологическая, политическая, социальная теория и практика, проповедующая идею исключительности и превосходства своей нации, называется

- а) национализм**
- б) расизм
- в) инкультурация

65. Сложная совокупность социальных, политических, экономических, нравственных и религиозных взглядов и убеждений нации, которая отображает определенный уровень ее духовного развития — это

- а) нация;
- б) этнос;
- в) раса;
- г) национальное сознание.**

66. Выделяют:

- а) гетеростереотипы и автостереотипы;**
- б) положительные, отрицательные и амбивалентные стереотипы;**
- в) моноэтнические, биэтнические и маргинальные стереотипы;
- д) стереотипы поведения и восприятия.**

67. Сложная совокупность социальных, политических, экономических, нравственных и религиозных взглядов и убеждений нации, которая отображает определенный уровень ее духовного развития.

- а) историческая память;

б) национальное сознание;

в) национальная культура.

68. Результат осмысления людьми своей принадлежности к определенной этнической общности.

а) национальное самосознание;

б) национальная самооценка;

в) национальный язык.

69. Вставьте пропущенное слово. Национальный ... — это совокупность признаков, комплекс физических и духовных качеств, отличающих людей разных национальностей друг от друга.

а) характер

б) стереотип

в) процесс

70. Приписывание причин поведения или результата деятельности при восприятии людьми друг друга называется:

а) интеграция;

б) каузальная атрибуция;

в) этническая идентичность;

г) проекция.

71. Вставьте пропущенное слово. Под национальным ... понимается совокупность эмоционально-экспрессивных характеристик, определяющих специфику поступков и деятельности людей как представителей одного этноса.

а) темперамент

б) характер

в) язык

72. Вхождение индивида в культуру своего народа называется:

а) инкультурация;

б) аккультурация;

- в) социализация;
- г) адаптация.

73. Приспособление людей к жизни в новой этнической среде.

- а) интеграция;
- б) миграция;
- в) ассимиляция;
- г) **адаптация.**

74. Устный и письменный способ выражения нацией мыслей и общения.

- а) национальное самосознание;
- б) национальная самооценка;
- в) **национальный язык.**

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Андреева Г. М. Социальная психология. / Г.М.Андреева— М.: МГУ, 1988.
2. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу. На матеріалах святково-обрядової культури українців./ В.Борисенко - К., 2000. - 191 с.
3. Бороноев А. О., Павленко В. Н. Этническая психология. / А.О.Бороноев, В.Н.Павленко— СПб.,1994
4. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса./ Ю.В.Бромлей— М.: Наука, 1984.
5. Воропаева Т. Этническая психология в структуре краінознавства. Учебно-методический комплекс. / Т.Воропаева- К., 2009. - 25 с.
6. Гнатенко П. И., Кострюкова Л. О. Национальная психология: анализ проблем и противоречий / П.И.Гнатенко, Л.О.Кострюкова — К., 1990.
7. Гнатенко П. И., Павленко В. Н. Этнические установки и этнические стереотипы.// П.И.Гнатенко, В.Н.Павленко— Днепропетровск, 1995.
8. Гнатенко П. И. Український національний характер.// П.И.Гнатенко — К., 1994.

9. Гримич М. В. Типологія етнічних процесів (комунікативна методика) / М.В. Гримич // ЕІНС. - Вип. 1. - К., 1999. - С. 15-19;
10. Гримич М. В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. / М.В. Гримич - К., 2000. - 376 с.
11. Гримич М. Два виміри національного характеру // Наука і суспільство./ М.В. Гримич — 1991. — № 8. — С. 27–38.
12. Гумилев Л. Н. Этносфера: История людей и история природы./ Л.Н. Гумилев - М.:Экопрос, 1993.- С. 39-56, 285-298.
13. Етнічна психологія: Навч.-метод. посіб. / За ред. В. Д. Хрущ. — Івано-Франківськ, 1994.
14. Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, генеза // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доп. та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — К.; Луцьк, 1994. — С. 7-20.
15. Кожанов А. А. Методика исследования национального самосознания./ А.А.Кожанов — М., 1978.
16. Коляденко Н. В. Етнопсихологія: Опорний конспект лекцій./ Н.В.Коляденко – К.: ІПК ДСЗУ, 2006. – 96с.
17. Кон И. С. К проблеме национального характера // История психологии./И.С.Кон — М.: Наука, 1971. — С. 141-158.
18. Кон И. С. Национальные особенности психологии людей // Социальная психология./ И.С.Кон — М.: Политиздат, 1975. — С. 141-153.
19. Крысько В.Г. Этническая психология. / В.Г.Крысько - М.: Академия. 2002. – 320с.
20. Лебедева Н. М. Социальная психология этнических миграций. /Н.М.Лебедева — М., 1993.
21. Левкович В. В., Танкова Н. Г. Социально-психологические проблемы этнического сознания // Социальная психология и общественная практика. — М., 1983. — С. 138–153.
22. Лурье С.В. Историческая этнология. - М.: Аспект пресс, 1997.
23. Львовичкіна А. М. Етнопсихологія: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2002.

24. Мацумото Д. Психология и культура. - М., 2002.
25. Мид М. Культура и мир детства. - М.: Наука, 1988. С. 6-87.
26. Назаретян А.П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. - СПб.: Питер,
27. Павленко В. М., Таглін С. О. Етнопсихологія: Навч. посіб. — К.,1999.
28. Пірен М. Основи етнопсихології: Підручник. — К., 1996.
29. Платонов Ю.П. Этническая психология. - СПб.: Речь, 2001.
30. Почебут Л.Г. Социальная психология толпы. – СПб.: Речь, 2004. – 240 с.
31. Савицька О.В. Етнопсихологія: Конспект лекцій: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Кам'янець-Подільський: ПП М.І.Мошак, 2002. – 44с.
32. Солдатенко В. Ф., Крижанівський В. П., Левенець Ю. А. Українська ідея: Історичний нарис. — К.: Наук. думка, 1995.
33. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности. - М.: Смысл, 2006
34. Старовойтова Г. В. Некоторые методологические вопросы определения предметной области этнопсихологии // Социальная психология и общественная практика. — М., 1983. — С. 127–138.
35. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. – М.: Аспект Пресс, 2004. -368с.
36. Сухарев В., Сухарев М. Психология народов и наций. — Днепропетровск: Сталкер, 1997.
37. Хоменко М. Етнос чи етнічність? До питання пошуку базової категорії сучасної етнології // ЕІНС. - Вип. 1. - К., 1999. - С. 83-86.
38. Хотинец В. Этническое самосознание. - СПб., 2000.
39. Хрущ В. Етнопсихологічні аспекти вивчення української ментальності // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — К.; Луцьк, 1994.
40. Шкляр Л. Е. Этнос. Культура. Личность. — К.: Наук. думка, 1992.
41. Шпет Г. Г. Введение в этническую психологию. — СПб., 1996.
- 42.43. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности. — К.,1996.

44. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упоряд. М. Шафовал. – 2-ге видання., перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2006. – 341с.

Додаткова

1. Альтерматт У. Етнонаціоналізм в Європе. – М.: Рос. Гос. Гуманит. Ун-т, 2000. – 367 с.
2. Батман Зигмунт. Глобалізація. Последствия для человека и общества / Пер. С англ.. – М.: Издательство “Весь Мир”, 2004. – 188 с.
3. Бек У. Что такое глобалізація? / Пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника; Общая редакция и послесл. А.Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.